

بررسی برات و اسناد شبه برات

امین محمدی^۱

مرضیه ثمره حسینی^۲

چکیده

برات‌های دیوانی، یکی از مهم‌ترین اسناد مالی به‌جای مانده از دوره قاجاریه هستند و می‌توانند به عنوان یکی از منابع مهم در نگارش تاریخ اقتصادی این دوره استفاده شوند. در دوره‌های مختلف تاریخی اغلب پرداخت‌های نقدی و جنسی دولت به‌وسیله این سند مالی صورت می‌گرفت، بر همین اساس، شمار زیادی از آنها را می‌توان در آرشیوهای دولتی و خصوصی مشاهده کرد. برات‌های دیوانی ساختار ظاهری به‌نسبت ثابتی دارند و با توجه به این ساختار، به راحتی می‌توان آنها را شناسایی کرد. اسناد تاریخی، قبض رسید (الواصل) و قبض طلب (مطالبه)، شباهت ظاهری زیادی با برات‌های دیوانی دارند، در حالی که از نظر محتوایی و ماهیتی تفاوت بسیاری میان آنها وجود دارد. این شباهت ظاهری باعث شده است در اغلب موارد، هر سه نوع سند مذکور با عنوان «برات» فهرست شوند. در این مقاله، سعی داریم ضمن بررسی ساختار برات و اسناد شبه برات (قبض رسید و طلب)، تفاوت‌ها و تشابهات آنها را تشریح کرده، به بازخوانی نمونه‌هایی از این اسناد بپردازیم.

واژه‌های کلیدی: برات دیوانی، قبض رسید، قبض طلب، ساختار ظاهری، دوره قاجاریه.

۱. دانشجوی دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام. Amin64.harsin@yahoo.com

۲. کارشناس ارشد اسناد و مدارک آرشیوی Samareh66_m@yahoo.com

مقدمه

برات،^۱ «نوشته‌ای [است] که از طرف دیوان وزارت و بارگاه به خزانه‌دار یا ولایات فرستاده می‌شد تا در مقابل آن وجه یا جنسی به آورنده بدهند».^۲ این تعریف را که به منظور معرفی برات در معنای اعم ارائه شده است، نمی‌توان جامع و کامل دانست؛ زیرا برات‌های دیگری مانند برات‌های صادر شده از سوی تجار را شامل نمی‌شود؛ در عین حال، تعریفی مناسب در معرفی اخص برات دیوانی است. جهانگیر قائم‌مقامی در کتاب *مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی*، برات را این‌گونه تعریف می‌کند: «برات از دسته اسناد مالی و ملاک داد و ستدهای پولی بوده است و به حواله‌ای گفته می‌شد که برای وصول مبلغی از درآمد مقرر دولت و حکومت به عهده منبعی مشخص و یا شخص معین صادر می‌گردید».^۳ تعریف قائم‌مقامی نیز دو نقص اساسی دارد: اول، نادیده گرفتن دیگر برات‌ها و دوم بی‌توجهی به شیوه انتقال جنسی. به طور کلی، برات را می‌توان یکی از گونه‌های مختلف حواله دانست. حواله «نقل دین است از ذمه‌ای به ذمه دیگری که به واسطه این نقل، ذمه اولی بری می‌شود».^۴ برات از نظر فقها گونه‌ای کتبی از حواله بود و به همین سبب، عمده مباحث نظری آن، به طور عام در ضمن کتاب «الحواله» مطرح بوده است.^۵

برات از جمله اسنادی است که برای تسهیل دادوستدهای پولی از یک نقطه به نقطه دیگر به وجود آمده است. تاریخ شکل‌گیری این سند مالی در روابط اقتصادی بشر به روشنی مشخص نیست؛ برخی بر این باورند که برات در هزاره دوم پیش از میلاد مورد استفاده قرار می‌گرفته، با این حال کاربرد آن چندان رایج نبوده است.^۶ در دوره‌های مختلف تاریخ ایران، از این سند به عنوان وسیله‌ای برای پرداخت هزینه‌های دولت استفاده می‌شده. برای مثال، در زمان ملکشاه سلجوقی، خواجه نظام‌الملک برای نشان دادن عظمت ایران، دستور داد برات اجرت ملاحان جیحون را بر خراج انطاکیه بنویسند.^۷ وصول برات‌های صادر شده از سوی دولت ارتباط مستقیمی با قدرت حکومت مرکزی داشت؛ به این معنی که ضعف دولت باعث عدم وصول و قدرت آن باعث سهل‌الوصول بودن برات می‌شد. به این ترتیب اغلب حکام بزرگ در اولین گام تثبیت قدرت خود تلاش می‌کردند برات‌های صادره از دولت به راحتی وصول شوند. برای مثال می‌توان به اصلاحات غازان‌خان بعد از یک دوره بی‌ثباتی در امور مربوط به برات‌ها اشاره کرد که تا پایان حکومت ایلخانیان منجر به ثبات داخلی کشور شد.^۸ اهمیت وصول به موقع برات‌های صادره را می‌توان در مضمون

۱. برات امروزه انواع مختلفی دارد. مراد ما از برات در این پژوهش برات‌های دیوانی است.

۲. انوری، فرهنگ بزرگ انوری، ص ۸۸۵.

۳. قائم‌مقامی، مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی، ص ۱۱۵.

۴. شهید ثانی، شرح لمعه دمشقیه، ص ۱۴۹.

۵. موسوی بجنوردی، دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ص ۶۱۳.

۶. راوندی، تاریخ اجتماعی ایران، ج ۱، ص ۶۷۰.

۷. نیشابوری، سلجوقنامه، ص ۳۱.

۸. باستانی پاریزی، تاریخ شاهی، ص ۲۸۰.

یکی از فرامین نادرشاه افشار نیز مشاهده کرد:

«فرمان همایون شد آنکه چون منظور آفتاب اثر این و مکنون خاطر معدلت پرور چنین که صدور بروات وظایف و مستمریات اهل آذربایجان به عهده اشخاص امین و کاردان محول فرماییم که هنگام صدور آن بدون کسر و نقصان بروات ایشان را از دفترخانه مبارکه صادر نموده، به صاحبانش برساند تا ارباب وظایف از این رهگذر آسوده خاطر و فارغ بال از روی حصول امیدواری به دعای بقای دولت قاهره اشتغال نمایند، لهذا عالیجاه مجدت و نجدهت همراه فخامت و مناعت و صداقت و ارادت آگاه مقرب الحضرة العلیه میرزا شفیع مستوفی - که مراسم صداقتش به کرات و مراتب در پیشگاه حضور مهر ظهور جلوه بروز یافته و طرز امانت و کفایتش بارها بر رای انور ظاهر و هویدا گشته - به مباشری امور ارباب مستمری آذربایجان سرافراز و برقرار فرمودیم که در مقام صداقت و در انجام امور مرجوعه، حسن کاردانی و اهتمام خود را در پیشگاه ضمیر منیر مهر مآثر ظاهر و لایح سازد و خاطر مبارک را در انجام این خدمت خشنود دارد و نوعی سلوک نماید که عموماً از رفتار مشارالیه خوشوقت و به دعاگویی دولت قاهره مشغول باشند. مستوفیان عظام حسبالمقرر صدور برات وظایف و مستمری فلان را مختص مشارالیه دانسته، احدی مداخله ننمایند و شرح رقم مبارک را ضبط نموده و در عهده شناسند»^۱.

در دوره قاجار نیز از برات برای پرداخت هزینه‌های مختلف دولت استفاده می‌شد. برای مثال، در این دوره نیز پرداخت مواجب مربوط به لشکریان حواله ولایات می‌شد و حکام ولایات ملزم به پرداخت آنها بودند؛ پرداخت مواجب از مهم‌ترین مخارج دولت بود و بخش عظیمی از درآمد خزانه حکومت صرف آن می‌شد.^۲ برات‌ها را مستوفی‌الممالک پس از تأیید شاه، حواله خزانه می‌کرد و مبلغ از طریق «باقی دستورالعمل‌های ولایات» یا مقاطعه‌گرهای وجوهات حواله تأمین می‌شد؛ به عبارت دیگر، این افراد وجه حواله‌ها یا برات‌های خزانه را می‌پرداختند و سپس در موقع حسابرسی به عنوان مخارج خود ارائه می‌کردند. برای پرداخت حقوق ماهانه برخی از کارکنان بیوتات، هر دو سه ماه براتی صادر می‌کردند. برات برای موارد مختلف دیگری مانند انعام، صرف جیب، ابتیاع و تکلف نیز صادر می‌شده است.^۳

حکومت قاجار در اواخر سلطنت فتحعلی‌شاه، پس از طی جنگ‌های فرسایشی با روسیه و پرداخت هشت کرور تومان خسارت به آن دولت به موجب عهدنامه ترکمانچای، با اوضاع اقتصادی نامطلوبی مواجه بود. خزانه مرکزی با کمبود نقدینگی مواجه بود و والیان ولایات - که اکثراً پسران گردنکش شاه بودند و در دشمنی علنی با عباس‌میرزا سر می‌کردند - از پرداخت مالیات و وجوه دیوانی خودداری می‌کردند. به همین دلیل صدور و وصول برات‌ها با مشکل مواجه شده بود.^۴ با وجود تلاش‌های قائم‌مقام فراهانی، اوضاع مالیه ایران در اواسط سده سیزدهم بسیار آشفته بود. حاجی میرزا آغاسی برای ساکت کردن افراد ناراضی،

۱. نوایی، نادر و بازماندگانش، ص ۴۷۵.

۲. جمال‌زاده، گنج شایگان، ص ۱۵۰.

۳. مستوفی، شرح زندگانی من، ج ۱، صص ۳۹۴-۳۹۷.

۴. شیخ‌نوری، فراز و فرود اصلاحات در عصر امیرکبیر، ص ۳۱۹.

برات‌های زیادی را بدون پشتوانه مالی صادر کرد.^۱ با روی کار آمدن ناصرالدین شاه و در پی آن نشستن امیرکبیر بر مسند صدارت، گام‌های مهمی در راستای اصلاح امور مالی کشور برداشته شد. توجه امیرکبیر به اصلاح امور مالی کشور و جلوگیری از حیف و میل و اسراف و تبذیر در بیت‌المال مملکتی از نامه‌ای که درباره اضافه مواجب یکی از درباریان به ناصرالدین شاه نوشته شده است، به خوبی استنباط می‌شود:

«قربان خاک پای جواهرآسای همایونت شوم؛ حسب الامر مواجب قوانلو را گفتم بدهند. اطمینان دارم که من بعد امر مبارک برای تعیین و تزئید مواجب این و آن شرف صدور نمی‌یابد. به اولاد ذکور قوانلو باید در ولایات شغل داد که سربار بار نیایند. مال دولت و مردم و آنچه در خزانه هست، اگر حفظ نکنیم، ضررش دامنگیر مملکت می‌شود؛ شاهقلی میرزا.^۲

پس از قتل امیرکبیر اوضاع مالی و خیم‌تر شد و صدور برات‌های بدون پشتوانه رواج یافت. دبیرالملک فراهانی در اثر خود «رساله‌ای در اصلاحات» اوضاع این دوره را این‌گونه توصیف می‌کند: «بی‌اعتدالی جمع و خرج به جایی رسیده که سالی دویست تا سیصد و پنجاه هزار برات بی‌محل در دست مردم می‌ماند که [آن را] تومانی پنج‌هزار دینار کسر می‌فروشدند.»^۳ از دوره مظفرالدین شاه قرار شد تا کلیه اسناد و معاملات نقدی و جنسی و تجاری، از جمله برات، تمبر و مهر و شماره ثبت دفاتر دولتی اداره ثبت و تمبر را داشته باشد.^۴

انواع برات‌های دیوانی

براساس کتاب‌های «فروغستان»^۵، «بحرالجواهر»^۶، «قوانین‌السیاق»^۷، «خلاصه‌السیاق»^۸ و «حساب‌سیاق»^۹، نوع برات دیوانی با عناوین زیر وجود دارد:

انعام، ابتیاع، اخراجات، اسقاط، اجرت، بذر، نعل، تفاوت، تعلیف، تخفیف، تقاوی، تدارک، تصدق، تنقیه قنوات، تکلیف و تعارف، تعمیر، تحویل، تیول، تطلیه، جیره، خلعت، خانواری، سیورسات، سیورغال، صرف، طعمه، علیق‌الدواب، علوفه، عوض، قیمت، مقررری، مواجب، مساعده، مهمات، مال‌الاجاره، وظیفه، ارمغان، استعمال، انسلاخ، انحراق، انفاء، انشقاق، انقطاع، انکسار، پیشکش، تعیل، تسلیم، تبدیل، کرایه، مبیع و مدد معاش، مستمری، اضافه و استصوابی.

۱. همان.

۲. یکتایی، تاریخ‌داریی ایران، ص ۲۵.

۳. آدمیت و ناطق، افکار اجتماعی، سیاسی و اقتصادی در آثار منتشر نشده دوران قاجار، ص ۹۲.

۴. سپهر، مرآت‌الوقایع مظفری، ص ۱۵۱.

۵. فروغ اصفهانی، فروغستان، صص ۲۴۳-۲۵۰.

۶. شهنشاهی حسینی اصفهانی، بحرالجواهر، ص ۶۶.

۷. کاشانی، قوانین‌السیاق، صص ۱۴۰-۱۴۶.

۸. صفی‌نژاد، کوششی در آموزش خط سیاق، ص ۱۹۹.

۹. همان، ص ۱۵۴.

هر یک از برات‌ها به عناوین مختلفی از سوی دیوان برای کارکنان دیوانی در ازای خدماتشان صادر می‌شد؛ در کتاب‌های ذکر شده علاوه بر نام هر برات، علت صدور و شیوه نگارش آنها ارائه شده است.

ساختار ظاهری برات‌های دیوانی

از مهم‌ترین ویژگی‌های ظاهری برات‌های دیوانی، می‌توان کاغذ، خط، فاصله بین سطور و اضافات را نام برد.

کاغذ: اندازه کاغذ برات‌های دیوانی، بنابر آنچه در کتاب *فروغستان آمده*، «نیم ورق کاغذ است».^۱ این اندازه در برات‌هایی که به صورت کتابچه تنظیم شده‌اند و توسط مستوفیان نگهداری می‌شدند، بزرگ‌تر و تقریباً برابر یک برگه A4 بود.

خط: در نگارش برات‌های دیوانی از خط شکسته‌نستعلیق تحریری با محوریت خط سیاق استفاده شده است.

فاصله بین سطور: موضوع فاصله بین سطور، از مهم‌ترین آداب کتابت و دبیری در دوره‌های گذشته بوده است.^۲ محمدبن هندوشاه در کتاب *دستورالکاتب فی تعیین المراتب درباره آداب نگارش و فاصله بین سطور آورده است:*

«و در مکاتبات بعد بین‌السطور بسیار نگذارد به خلاف احکام که آنجا بعد بین‌السطور بیشتر باید و اما در عرضه داشت رعایا به ملوک و سلاطین و محاضر و تذکره که نویسند، آن قاعده مطرد نباشد، چه مکتوب عریض باید نوشت؛ اما بعد بین‌السطور اندک باید و بیاض صدر مکتوب متوسط تا جمعی که عارض قضایا باشند، اسامی خویش در آخر آن ثبت توانند کرد و شرطنامه را بعد بین‌السطور اندک باید و قطع کاغذ عریض نشاید.»^۳

در نگارش برات‌های دیوانی فشرده‌نویسی در کمترین فاصله بین سطور وجود دارد و برات‌نویسان در قسمت‌های مختلف این سند مطالب را بدون رعایت فاصله نوشته‌اند. به نظر می‌رسد علت این فشرده‌نویسی پیشگیری از هرگونه دست بردن احتمالی در مندرجات برات باشد. از سوی دیگر فاصله بین قسمت‌های مختلف برات زیاد است؛ به طور معمول بین هر رکن برات با رکن دیگر، فاصله‌ای درخور توجه وجود دارد. **اضافات:** اضافات شامل مَهر صادرکننده برات و توشیح شاه است. مَهر در برات اغلب کنار تاریخ تحریر قرار می‌گیرد. توشیح شاه در بسیاری از برات‌ها وجود دارد و محل قرار گرفتن آن در تمامی برات‌ها قسمت بالای حاشیه سمت راست سند است. شاه اغلب برات‌ها را امضا یا توشیح می‌کرد و در مواردی نیز به جای امضای اصل برات‌ها فقط فهرست آنها را امضا می‌کرد که حاوی صد تا دویست فقره برات و نام صاحب

۱. فروغ اصفهانی، همان.

۲. قائم‌مقامی، مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی، ص ۲۶۴.

۳. نجوانی، دستورالکاتب فی تعیین المراتب، ص ۶۱.

برات و نوع و مبلغ آن بود.^۱

ساختار محتوایی برات‌های دوره قاجاریه

در گذشته شیوه نگارش برات‌ها و به طور کلی امور مربوط به حسابداری توسط مستوفیان برجسته به صورت دستورالعمل‌هایی تهیه می‌شد و کسانی که به کارهایی چون منشی‌گری و مستوفی‌گری علاقه داشتند، از روی آن دستورالعمل‌ها آموزش می‌دیدند. سبک نگارش برات دیوانی در کتاب‌های آموزشی سیاق شرح داده شده است. شیوه نگارش بروات در یکی از کتب آموزشی این چنین توضیح داده شده است: «و طریقه نوشتن آن به طریق اهل ایران چنان است که بر روی نیم ورق کاغذ، اول صیغه خرج را از «مقرری» یا «مستمری» یا «خراجات» دیگر به رقوم سیاق در سر آن کج بکشند و در «تحت‌السیاق» آن تفصیل اسم و رسم صاحب مقرری یا مستمری یا تفصیل خرج معین را بنویسند و مبلغ آن را به رقوم سیاق در «حشو» مرقوم سازند و بعد «مقرراً» زند و به جهت استحکام و اطمینان که در آن مبلغ تصرف به کم و زیاد نتواند کرد، بعینه مبلغ «حشو» را در «بارز» بعد از رقم تاریخ سال به فارسی و به خط تحریر بنویسند و در زیر آن نصفه، به رقم سیاق بکشند و نصف مبلغ را باز تأکیداً مرقوم سازند و اگر جنسی باشد که نصف نتوان کرد، خط «بالمضاعف» بکشند و مضاعف آن را بنویسند؛ بعد از آن در یسار زیر مبلغ «بارز» عالیجاه یا عالیشان به رقم سیاق کج بکشند و اسم «عامل» را که وجه به حواله اوست بنویسند به این عبارت که عالیجاه فلان از بابت «تحویلات» خود یا بابت «مالیات» فلان ولایت برساند که مجری و محسوب است. بعد از آن در پایین برات بنویسند: تحریراً فی شهر فلان و سنه فلان.^۲

با بررسی سندشناسی برات‌های دیوانی دوره قاجاریه و مقایسه و تطبیق این اسناد و نیز به استناد منابع دوره مذکور، هشت رکن زیر به عنوان ساختار محتوایی برات دیوانی استخراج شده است:

۱. صدرحساب، ۲. تحت‌السیاق، ۳. مبلغ برات، ۴. تاریخ ترکی، ۵. تکرار مبلغ و نصف آن، ۶. عامل پرداخت برات، ۷. تاریخ تحریر و ۸. اضافات

صدرحساب (موضوع برات): اولین رکن برات دیوانی صدرحساب است. در کتاب فروغستان از این رکن با عنوان «صدرالحساب»، «ام‌الحساب» و «صیغه خرج» نام برده شده است.^۳ شیوه نگارش آن به طور معمول به صورت مورب در صدر کاغذ برات است. صدرحساب را به گونه‌ای می‌نویسند که قسمت بالای کاغذ برات را در برگرفته و مطالب بعدی برات زیر آن قرار گیرد.

تحت‌السیاق: پس از نگارش صدرحساب و مشخص شدن نوع برات، از صاحب برات یعنی کسی که مبلغ نقدی یا جنسی در وجه او صادر شده، سخن به میان می‌آید. قائم‌مقامی عنوانی برای این قسمت در

۱. مستوفی، شرح زندگانی من، ج ۱، صص ۳۹۴-۳۹۷.

۲. فروغ اصفهانی، فروغستان، صص ۲۴۳-۲۵۰.

۳. همان، ص ۲۴۱.

نظر نگرفته است، ولی نویسنده کتاب فروغستان این رکن را «تحت‌السیاق» ذکر کرده است. به طور کلی، مهم‌ترین شاخصه‌هایی که در تحت‌السیاق ذکر می‌شود، نام و نشان صاحب برات و علت صدور آن است؛ صاحب برات (برات‌دار) می‌تواند شخص یا مکانی باشد که وجه در آن مصرف می‌شود. در برات‌هایی چون انعام، مستمری، مواجب، جیره، عوض، مقرری و تیول، صاحب برات شخص بوده و در برات‌هایی چون صرف، اتباع، تعلیف و تدارک، صاحب برات مکان یا موضعی است که وجه در آنجا مصرف می‌شود. علت صدور برات یکی از مؤلفه‌هایی است که به تفصیل در تحت‌السیاق ذکر می‌شود. جمله‌مربوط به علت صدور با عبارت «از بابت» یا «بابت» آغاز می‌شود. در این قسمت صادرکننده مشخص می‌کند که علت صدور برات یا مصارف آن چیست. بسته به نوع برات، علت صدور آن ذکر می‌شود. علت صدور برات می‌تواند بابت مواجب، انعام، عوض قیمت، صرف بنایی عمارات، مخارج نوکران، تعلیف احشام و غیره باشد.

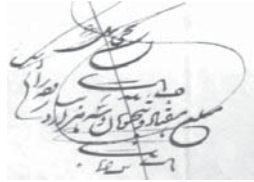
مبلغ برات؛ مبلغ برات یکی دیگر از ارکان این سند مالی است که برای نگارش آن به دقت و مهارت نیاز بود. به طور کلی در نگارش برات‌های دیوانی از خط سیاق استفاده می‌شود و در نگارش مبلغ برات شیوه‌عدنویسی آن خط کاربرد دارد. مبلغ برات به سه شکل پولی، جنسی و ترکیبی از هر دو وجود داشته است. **تاریخ توکی؛** تاریخ ترکی صدور برات‌های دیوانی در قسمت سمت چپ میانه کاغذ به صورت مورب به گونه‌ای نوشته می‌شده است که بتوانند زبر آن مبلغ برات را به شکل حروفی و سیاقی جای دهند. شکل رایج نگارش سنه به این شکل بوده است.

تکرار مبلغ و نصف آن؛ در تمامی برات‌های دیوانی مبلغ برات زیر عبارت سال ترکی ابتدا به خط سیاق نگارش یافته و سپس مبلغ را به حروف می‌نویسند. در ادامه با کشیدن خط شکل سیاقی نصف، نیم مبلغ را زیر علامت مذکور قید می‌کنند. نوشتن نصف مبلغ به منظور پیشگیری از هر گونه جعل و دستکاری شدن مبلغ برات انجام می‌گیرد.^۱ تکرار مبلغ برات نیز زیر سال ترکی و به صورت مورب به گونه‌ای نوشته می‌شود که شکلی دایره‌مانند به خود بگیرد. در بسیاری از برات‌ها بر دور سال ترکی، تکرار مبلغ و نصف آن علامت «نسخیه» به منظور باطل کردن برات کشیده می‌شده است.^۲ در برات‌های دوره مظفری به جای کشیدن نسخیه عبارت «باطل دیوان محاسبات است» نگارش می‌شود. دیوان محاسبات در آن دوره به منظور رسیدگی به برات‌های صادر شده بی‌پشتوانه ایجاد شد.^۳

۱. کاشانی، قوانین‌السیاق، ص ۱۴۶.

۲. همان، ص ۱۴۵.

۳. مستوفی، شرح زندگانی من، ج ۱، صص ۳۹۴-۳۹۷.

تصویری شماره ۱، نسخه در برات دیوانی

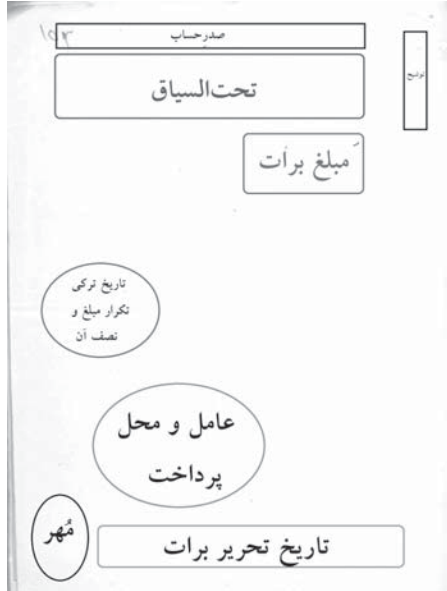
عامل پرداخت برات؛ نام عامل پرداخت برات (برات‌گیر) به فاصله کمی در پایین تاریخ ترکی و تکرار مبلغ برات ذکر می‌شود. این قسمت نیز به گونه‌ای نوشته می‌شود که در پایان شکل دایره‌مانندی به خود می‌گیرد. عامل پرداخت نیز اغلب به صورت مورب نگارش می‌یابد. پس از ذکر عامل، علت این پرداخت را نیز ذکر می‌کنند. این قسمت اغلب با نگارش القاب و عناوین در قسمت بالا، نام و نشان عامل و نگارش علت پرداخت زیر آن همراه است. همانطور که گفته شد، در این قسمت ابتدا یک عنوان برای عامل ذکر شده و در پایین آن نام و منصب عامل درج می‌شود؛ از مهمترین و رایج‌ترین این عناوین می‌توان «عالیجاه»، «ارجمند» و «مقرب‌الخاقان» را نام برد. پس از عناوین، نام پرداخت‌کننده همراه منصب او ذکر شده و سپس علت صدور در ادامه کلمه «بابت» به نگارش درمی‌آید. کلمه پایانی این قسمت «برساند» است.

تاریخ تحریر؛ تاریخ تحریر در قسمت انتهایی برات‌های دیوانی ذکر می‌شود. روز به رقم، ماه به حروف و سال نیز رقمی نوشته می‌شود. به طور کلی نگارش تاریخ تحریر به صورت تقویم هجری قمری است. عبارت تاریخ با کلمه «تحریراً» یا «تحریراً فی» آغاز می‌شود و سال آن به صورت رقمی نگارش می‌یابد. **اضافات (مهر، توشیح، ثبت دفتر)؛** در این پژوهش آنچه خارج از متن قرار گرفته است، اضافات نام می‌گیرد. در اضافات به مهر صادرکننده برات، توشیح و ثبت دفتر پرداخته می‌شود.

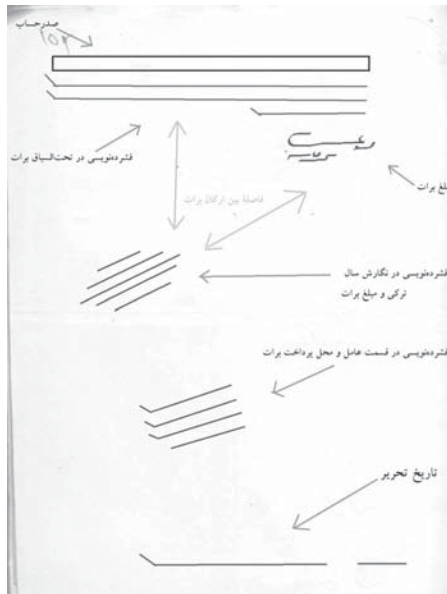
در برات‌های دیوانی، اغلب یک مهر دیده می‌شود که آن هم متعلق به صادرکننده برات (برات‌کش) است. این مهر در قسمت پایانی برات و اغلب موازی سطر تاریخ تحریر قرار گرفته است. برات‌های دیوانی اغلب باید به رؤیت شاه می‌رسیدند و او پس از تأیید برات در قسمت بالای گوشه سمت راست آن عبارت «صحیح است» را می‌نوشت و به این صورت بر مندرجاتش صحه می‌گذاشت. در اغلب برات‌های مورد بررسی، عبارت «صحیح است» در گوشه سمت راست سند به صورت عمودی نقش بسته بود. این کار پیش از دوره قاجاریه مرسوم نبود و در این دوران با اولین توشیح اسناد روبه‌رو هستیم.^۱ این در حالی است که رایینو بر این باور است که توشیح را در سمت چپ مکتوبات می‌نوشته‌اند.^۲ برات‌های دیوانی پس از صدور به ثبت دفتر مستوفیان می‌رسیدند؛ به این معنا که از آنها رونوشتی برمی‌داشتند تا در دفتر دیوان باشد.

۱. قائم‌مقامی، مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی، ص ۲۲۰

۲. همان.

تصویر شماره ۲، ساختار ظاهری برات‌های دیوانی

تصویر شماره ۳، فاصله بین خطوط و ارکان برات دیوانی

مستوفیان در ظهر سند با نگارش عبارت «ثبت دفتر شد»، «ثبت شد» یا «ثبت سررشته شد»، برات را در دفتری ثبت کرده و در مواقع نیاز به آن رجوع می‌کردند. پس از ثبت برات، مستوفی یا منشی مسئول پس از بررسی صحت مضمون آن با مهر خود آن را تأیید کرده و عبارت «ملاحظه شد» را در ظهر سند می‌نگاشت.

ساختار ظاهری و محتوایی اسناد شبه برات

مراد ما از اسناد شبه برات، اسنادی است که در ساختار ظاهری شباهت بسیار زیادی با برات‌ها دارند، در حالی که محتوایشان بسیار متفاوت است؛ این شباهت ظاهری باعث شده در آرشیوها - از جمله آرشیو سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، این اسناد را به عنوان برات فهرست کنند. در کارهای پژوهشی نیز می‌توان برات دانستن قبض‌الواصل را مشاهده کرد.^۱ برای مشخص شدن تفاوت‌ها و تشابهات برات و اسناد شبه برات، ارائه ساختار هر یک آنها ضروری به نظر می‌رسد. شایان ذکر است که در ساختار ظاهری جز یک مورد در اضافات، هیچ تفاوتی میان برات و اسناد شبه برات وجود ندارد. تنها تفاوت این اسناد در قسمت توشیح است؛ زیرا فقط برات‌ها به توشیح شاه می‌رسیدند.

قبض رسید (الواصل)

قبض‌الواصل به معنای سند رسید،^۲ در گذشته بابت وصول یا پرداخت وجوه نقدی و اجناس صادر می‌شدند.^۳ این قبض یکی از مهم‌ترین اسناد مرتبط با برات دیوانی است که اغلب در پی وصول برات صادر می‌شود. این سند ساختاری کاملاً شبیه به برات دیوانی دارد و پژوهشگری که انواع مختلف برات دیوانی را شناسد، ممکن است آن را با برات اشتباه بگیرد. منابع آموزشی که درباره آموزش سیاق و نگارش اسناد و وثایق نگارش یافته‌اند این سند را جدا از انواع بروات و با عناوینی چون «قبض»،^۴ «قبض رسید»^۵ و «قبض‌الواصل»^۶ معرفی کرده‌اند. برای مثال می‌توان به مباحث کتاب «بحرالجاهر» در باب برات اشاره کرد. نویسنده کتاب مذکور پس از ذکر انواع صیغه‌های برات و نحوه نگارش آنها، شیوه نگارش قبض‌الواصل و تفاوت آن با برات را بیان کرده است؛ از محتوای مطالب نویسنده به وضوح می‌توان یکی نبودن برات و قبض‌الواصل را دریافت:

قطره دویم در نوشتن بروات، بدان که بعد از قطع کاغذ صیغه که مطلوب و مقصود باشد بر سر آن صفحه مورباً ثبت و چیزی که مطلوب است در حشو صفحه نوشته اعم از اینکه یک چیز باشد یا متعدد و عملی اگر

۱. عبدلی آشتیانی، «نامه‌های تجاری آشتیان»، ص ۱۴۵۲.

۲. دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۱۱، ص ۱۷۴۳۵.

۳. انوری، فرهنگ بزرگ فارسی، ص ۵۴۸۰.

۴. جعفریان، منشآت سلیمانی، ص ۱۷۱؛ صفی نژاد، کوششی در آموزش خط سیاق، ص ۱۹۷.

۵. احسن المراسلات، ص ۱۰۱.

۶. صفی نژاد، کوششی در آموزش خط سیاق، ص ۲۹۷.

احتیاج باشد نموده و بسا باشد که بعضی از این برات‌ها] به جایی و بعضی به جای دیگر حواله [شوند] در این صورت بعد از ارتسام عمل اگر باشد بعد از مقرری سوی المطلق گفته آن قدر که به این شخص حواله می‌شود در تحت آن حشو آورده و در برات دیگر میزان کل را نوشته همان قدر که احتیاج است در حشو نوشته در فوق او سوی المطلق نوشته بعد از پرداختن و اتمام حشو باید مقررماً یا المقرر هر چه مقام او باشد گفته، سنه ترکیه را به گوشوار آورد چیزی که مقصود است و حواله می‌کنند به بارز مرقوم نموده و در مقابل آن بهر که حواله می‌شود اسم تحویلدار را نوشته و بعد تاریخ روز و شهر و سال را به بدن آورده برات تمام شود و اگر از صیغ اطلاق و مستمری نیست بلکه قبض رسید چیزی است در سر ورق الواصل نوشته به دستوری که دانسته شد، قبض را تمام نمایند.^۱

بر اساس محتوای قبض الواصل می‌توان دریافت که شخص وجه یا جنس خود را دریافت کرده و وصول آن را با بیان و مهر خود تأیید کرده است.

ساختار قبض رسید (قبض الواصل)

۱. صدر حساب؛
۲. تحت السباق؛
۳. مبلغ قبض؛
۴. سال ترکی؛
۵. تکرار مبلغ و نصف آن؛
۶. بیاضی و
۷. تاریخ تحریر.

تصویر شماره ۴، نحوه نگارش واژه الواصل در صدر حساب

تحت السباق؛ این قسمت را می‌توان اولین وجه تمایز قبض الواصل و برات دیوانی به شمار آورد. در تحت السباق قبض الواصل گیرنده قبض و علت صدور آن ذکر می‌شود. بر این اساس عبارات تحت السباق اغلب قبوض الواصل با کلمات زیر آغاز می‌شوند:

- بتوسط... از بابت...؛

- بمعرفت... از بابت...؛

۱. شهشهانی حسینی اصفهانی، بحرالجواهر، ص ۷۷.

- از بابت... .

بیاضی؛^۱ بیاضی دومین وجه تمایز میان برات و اسناد شبه برات است. در برات‌های دیوانی در این قسمت عامل پرداخت برات ذکر می‌شود، یا در صورتی که پرداخت‌کننده خزانه باشد آن را خالی می‌گذارند. اما در اسناد شبه برات در این قسمت علامت سیاقی بیاضی نگارش می‌شود. نویسنده قوانین السیاق، بیاضی را به این صورت تعریف می‌کند:

بیاضی عربی به معنی سفیدی [است] اهل این فن آن لفظ را به این صورت رسم کرده‌اند از برای آخر دفعات، و ضیع محاسبات و نوشته‌جات که مشخص شود تمام است دخی در آن نتوانند نمود و همین لفظ را در قبوض و امثال آن به جای توجیه در برات مرقوم دارند.^۲

تصویر شماره ۵، شیوه نگارش بیاضی در اسناد شبه برات

قبض مطالبه

دومین سندی که ساختاری شبیه برات‌های دیوانی دارد، قبض مطالبه است. در منابع دوره قاجاریه، این نوع سند جدا از انواع بروات و با عناوینی چون «قبض مطالبه»،^۳ «بدهکاری»^۴ و «قبض طلب»^۵ معرفی شده است. اینکه چرا این سند ساختاری برات‌گونه دارد، به روشنی مشخص نیست؛ محتمل است دلیل آن این باشد که صاحب طلب قصد داشته طلب خود را به صورت براتی درآورد و با تأیید و مهر بدهکار از آن در معاملات خود استفاده کند.

ساختار قبض مطالبه

- صدر حساب؛
- تحت السیاق؛
- مبلغ طلب؛

۱. دیگر قسمت‌های اسناد برات و شبه برات مشابه هم نگارش می‌شوند.

۲. کاشانی، قوانین السیاق، ص ۱۱۳.

۳. احسن المراسلات، ص ۱۰۰.

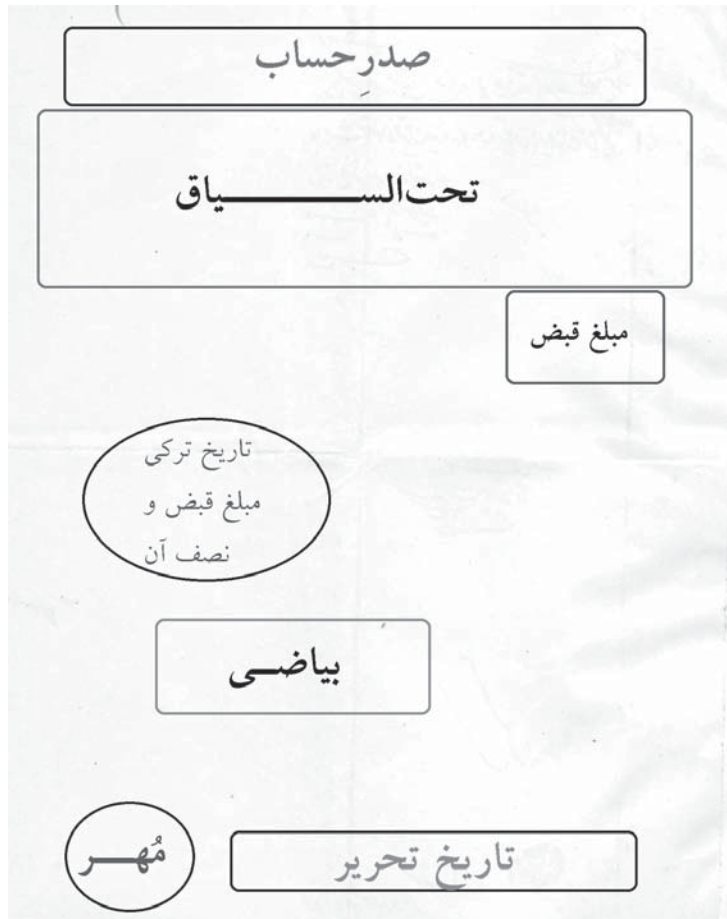
۴. صفی نژاد، کوششی در آموزش خط سیاق، ص ۱۹۷.

۵. مبصر السلطنه، مراسلات طهران، ص ۳۹۸؛ قهرمان، روزنامه خاطرات امین لشکر، ص ۱۴۱.

- سال ترکی؛
- تکرار مبلغ و نصف آن؛
- بیاضی و
- تاریخ تحریر.

تصویر شماره ۶، نحوه نگارش واژه طلب در صدر حساب

تصویر شماره ۷، ساختار اسناد شبه برات

تحت‌السیاق؛ وجه تمایز اصلی قبض طلب با برات دیوانی در این قسمت سند است. در تحت‌السیاق قبض طلب نام بدهکار، علت بدهی و زمان پرداخت آن نوشته شده است. الگوی این قسمت به این شکل است: «طلب [فلان کس] از بابت [فلان چیز] تا [فلان زمان] کارسازی شود». سایر ارکان قبض طلب مشابه قبض الواصل است.

نتیجه

ساختار ظاهری برات دیوانی شامل کاغذ، خط، فاصله بین سطور و اضافات این سند است. برات دیوانی در یک نیم ورقه ثبت می‌شد و خط به کار رفته در نگارش آن ترکیبی از شکسته‌نستعلیق و سیاق است. بین ارکان این سند، فاصله محسوسی وجود دارد؛ این در حالی است که در نگارش هر بخش گرایش به فشرده‌نویسی دیده می‌شود. برات در نهایت توسط مستوفی مهر شده و به پس از توشیح شاه، ثبت دفتر می‌شده است. به طور کلی ساختار ظاهری به گونه‌ای تنظیم می‌شد تا از هر گونه جعل و دستبردن مصون بماند. اسناد شبه برات یعنی قبض الواصل و قبض طلب در ساختار ظاهری مشابه برات دیوانی هستند. تنها تفاوت آنها در ظاهر، توشیح نشدن اسناد شبه برات است؛ در حالی که برخی برات‌های دیوانی به نسبت اهمیتی که داشتند به توشیح شاه می‌رسیدند. در ساختار محتوایی برات‌های دیوانی براساس دستورالعمل‌های مستوفیان نگارش یافته‌اند و ساختار آنها شامل صدرحساب، تحت‌السیاق، مبلغ، سال ترکی، تکرار مبلغ، عامل پرداخت و تاریخ تحریر است. تمامی برات‌های دیوانی بررسی شده سواً موضوع (پرداخت مواجب، انعام، مقرری، جیره و...)، صادرکننده (برات‌کش)، پرداخت‌کننده (برات‌گیر) و دریافت‌کننده مبلغ (برات‌دار) ساختاری ثابت دارند. ساختار محتوایی اسناد شبه برات تنها در تحت‌السیاق و بیاضی با برات‌ها متفاوت هستند. در برات‌ها بعد از مبلغ عامل پرداخت ذکر می‌شود؛ در حالیکه در قبوض الواصل و طلب در آن قسمت علامت بیاضی کشیده می‌شود. جدای از این تفاوت‌ها، وجه تمایز اصلی برات و اسناد شبه برات را می‌توان بر اساس منابع آموزشی سیاق به وضوح دریافت. منابع مورد بررسی نشان دادند که براتی به نام طلب و الواصل وجود ندارد و آنچه اکنون توسط برخی محققان و سندپژوهان به واسطه شباهت ظاهری برات الواصل یا طلب نامیده می‌شود ماهیتی غیر از برات دارند.

بازخوانی اسناد

[سند شماره ۱]

ابتیاع صندلی حصیری و قفسه و غیره و قیمت لوازمات کابینه وزارت معارف از قرار حکم: [سیاق] ۱۰۹ تومان و ۵۰۰۰ دینار؛ مقرر؛ ابتیاع صندلی و قفسه و رنگ روی میز از قرار قبض بابت جنس سرایدار مدرسه دارالفنون که در دفتر جناب میرزا محمودخان مستوفی ضابط اسناد خرج ضبط است: [سیاق] ۲۹ تومان و ۵ قران؛ صندلی حصیری: ۱۲ عدد، المقرر ۲۰ تومان؛ قفسه برای ضبط اسناد: یک عدد، المقرر ۸ تومان؛ زنگ روی میز: یک عدد، المقرر ۱ تومان و ۵ قران.

- دفعه قیمت کارتن و دوسیه و غیره؛ [سیاق]: ۶۰ تومان.
- کارتن ۴۰ عدد، المقرر ۳ قران: ۱۲ تومان. دوسیه ۳۰۰ عدد، المقرر ۵۰۰ دینار: ۱۵ تومان. کاغذ کوچک رقعہ ۱۰۰ دست، المقرر ۳۰۰ دینار: ۳۰ تومان. کاغذ حکم ۶ دست، المقرر ۲ قران: ۱ تومان و ۲ قران. کاغذ سواد ۱۵ دست، المقرر ۳ تومان.
- کاغذ ثبت ۵ دست المقرر ۶ تومان و ۵ قران؛ کاغذ تلگراف دو دست المقرر ۷ قران؛ پاکت سفید کوچک، ۲۰ دست المقرر ۱ تومان و ۲ قران؛ پاکت بزرگ ۸ دست المقرر ۸ قران؛ پاکت بزرگتر ۴ دست المقرر ۱ تومان.
- پاکت خشتی بزرگ ۳ دست المقرر ۱ تومان و ۳ قران؛ مرکب ایرانی و فرنگی ۲ تومان؛ ۶ قران: مداد قرمز و آبی ۴ عدد ۲ قران / مداد پاکن ۱ عدد ۳ قران؛ قلم ایرانی ۱ دست المقرر ۱ تومان؛ مشمع روی میزها ۶ ذرع فی ۷ قران: ۴ تومان و ۲ قران.
- سنه پیچی نیل؛ [سیاق]: ۱۰۹ تومان و ۵۰۰۰ دینار؛ مبلغ یکصد و نه تومان و پنج هزار دینار وجه رایج است. [سیاق نصف]: ۵۴ تومان و ۷۵۰۰ دینار؛ باطله دیوان محاسبات جناب اجل حاجی ناصرالملک برساند. تحریراً فی شهر شعبان المعظم سنه ۱۳۲۶. [مهر مربع با نشان شیروخورشید]: محمدعلی شاه قاجار، [۲۴]۱۳؛ [یادداشت حاشیه]: قبض ضبط شد. [علامت توشیح]

[سند شماره ۲]

ابتیاع یکباب اطاق چوبی بزرگ جای نوکر و قهوه‌خانه و یک عدد قفسه بزرگ جای ملزومات متفرقه به جهت اطاق محاسبات دفترخانه مبارکه از قرار حکم وزارت جلیله مالیه که در دفتر میرزا محمدعلیخان مستوفی ضبط است، برات به مهر آثار مبارک مرحمت می‌شود و قبض به مهر خان محمد سرایدار دفترخانه مبارکه نزد جناب جلالت‌مآب میرزا محمودخان مستوفی ضابط اسناد خرج ضبط است: [سیاق]: ۴۰ تومان؛ مقرر: اطاق بزرگ چوبی، یک باب، المقرر: ۲۵ تومان؛ قفسه یک عدد المقرر ۱۵ تومان؛ مقرر

سنه پیچی نیل؛ [سیاق]: ۴۰ تومان؛ مبلغ چهل تومان وجه رایج خزانه عامره است. [سیاق نصف]: ۲۰ تومان؛ باطله دیوان محاسبات جناب مستطاب اجل حاجی ناصرالسلطنه برساند؛ تحریراً فی شهر شوال المکرم سنه ۱۳۲۶. [مهر مربع با نشان شیر و خورشید]: محمدعلی شاه قاجار، ۱۳۲۴. [یادداشت حاشیه]: قبض ضبط شد. [علامت توشیح]

[سند شماره ۳]

ابتیاع قلمکار اصفهانی از عالیجاه حاجی عبدالوهاب قلمکار ساز اصفهانی که حاصل از قرار قبض جناب خازن‌الملک ابواب جمع خزانه مبارکه می‌شود و قبض مزبور نزد جناب جلالت‌مآب میرزا علیرضا مستوفی ضبط است: [سیاق] ۱۰۰۰ تومان [کسر از] ۱۰۰ تومان رسم تومانی ۳ هزار دیناری [تتمه]: ۹۰۰ تومان؛

مقرراً

سنه اودئیل؛ [سیاق]: ۹۰۰ تومان؛ مبلغ نهصد تومان وجه رایج خزانه است. [سیاق نصف]: ۴۵۰ تومان. تحریراً فی شهر شوال المکرم سنه ۱۳۱۹.

[سند شماره ۴]

هو؛ اخراجات مسافرت مهندسین آلمانی از انزلی به طهران: [سیاق] ۲۵۷ تومان و ۲ هزار دینار مقرراً سنه تخاقوی ئیل؛ [سیاق] ۲۵۷ تومان و ۲ هزار دینار؛ مبلغ دوپست و پنجاه و هفت تومان و دوهزار دینار وجه رایج است. [سیاق نصف]: ۱۲۸ تومان و ۶ هزار دینار. تحریراً فی شهر شوال المکرم سنه ۱۳۱۵.

[سند شماره ۵]

اخراجات نهار عملجات عکاسخانه مبارکه از بابت هذه السنه سیچقان ئیل مطابق سنه ماضیه: یک روزه؛ مجموعه؛ [سیاق] ۱ تومان و ۵ هزار دینار و ۳۶۵ روزه؛ ۵۴۷ تومان و ۵ هزار دینار؛ المقر سنه سیچقان ئیل؛ [سیاق]: ۵۴۷ تومان و ۵ هزار دینار؛ مبلغ پانصد و چهل و هفت تومان و پنج هزار دینار رایج است. [سیاق نصف]: ۲۷۳ تومان و ۷۵۰۰ دینار جناب مستطاب مشیرالسلطنه وزیر خزانه و بیوتات برساند. تحریراً فی شهر ذی القعدة الحرام سنه ۱۳۱۷. [مهر مربع با نشان شیر و خورشید]: مظفرالدین شاه قاجار.

[سند شماره ۶]

انعام استمراری معتمدالسلطان میرزا جعفرخان معمارباشی مطابق سنوات ماضیه بعد از وضع رسوم: [سیاق] ۲۰۰ تومان؛ مقرراً سنه اود ئیل؛ [سیاق]: ۲۰۰ تومان؛ مبلغ دوپست تومان وجه رایج خزانه مبارکه است. [سیاق نصف]: ۱۰۰ تومان جناب جلالتماب حاجی مشیرالسلطنه وزیر خزانه و بیوتات برساند؛ تحریراً فی شهر محرم الحرام سنه ۱۳۱۹. [مهر مربع با نشان شیر و خورشید]: مظفرالدین شاه قاجار. [علامت توشیح] [یادداشت حاشیه]: مبلغ دوپست تومان (سیاق: ۲۰۰ تومان) انعام استمراری میرزا جعفرخان معمارباشی در جزو کاغذ انعامات استمراری مسطور است.

[سند شماره ۷]

انعام هذه السنه فراشان دفترخانه مبارکه استیفاء از بابت برفروبی از قرار سنه ماضیه: [سیاق] ۲۰ تومان [کسر از] ۴ تومان رسوم [دیوانی] [تتمه]: ۱۶ تومان؛ مقرراً

سنه اود ئیل؛ [سیاق]: ۱۶ تومان؛ مبلغ شانزده تومان وجه رایج خزانه مبارکه است. [سیاق نصف]: ۸ تومان؛ جناب جلالتمآب حاجی مشیرالسلطنه وزیر خزانه و بیوتات برساند؛ تحریراً فی شهر محرم الحرام سنه ۱۳۱۹. [مهر مربع با نشان شیر و خورشید]: مظفرالدین شاه قاجار؛ [علامت توشیح] [یادداشت حاشیه]: مبلغ شانزده تومان انعام برفروبی فراشان دفترخانه مبارکه در جزو کاغذ انعامات استمراری مسطور است.

[سند شماره ۸]

انعام استمراری مرحمتی درباره جناب جلالتمآب امین حضرت آبدارباشی از قرار سنه ماضیه: [سیاق] بدون رسوم: ۵۰۰ تومان. مقررأ.
سنه اود ئیل؛ [سیاق]: ۵۰۰ تومان؛ مبلغ پانصد تومان وجه رایج است. [سیاق نصف]: ۲۵۰ تومان جناب جلالتمآب حاجی مشیرالسلطنه وزیر خزانه و بیوتات برساند؛ تحریراً فی شهر محرم الحرام سنه ۱۳۱۹. [مهر مربع با نشان شیر و خورشید]: مظفرالدین شاه قاجار؛ [علامت توشیح] [یادداشت حاشیه]: مبلغ پانصد تومان (سیاق: ۵۰۰ تومان) انعام استمراری جناب جلالتمآب امین حضرت در جزو کتابچه انعامات استمراری مسطور است.

[سند شماره ۹]

انعام استمراری عالیجاه میرزا محمدرضا: [سیاق] ۱۰۰ تومان؛ المقرر سنه سیچقان ئیل؛ [سیاق]: ۱۰۰ تومان؛ مبلغ یکصد تومان تبریزی رایج خزانه عامره است. [سیاق نصف]: ۵۰ تومان عالی‌شان آقامحمدهاشم از بابت جمعی خود برساند که مجری است. به تاریخ شهر رجب المرجب من شهور سنه ۱۲۶۶.

[سند شماره ۱۰]

تحویل جناب جلالتمآب میرزا سیدابوالقاسم خان، مستوفی بیوتات سلطنتی از بابت باقی مانده حقوق هذه السنه یونتئیل صاحب جمعان بیوتات، به موجب یک طغرا کتابچه موشح به دست خط مبارک که نزد میرزا محمدعلیخان مستوفی ضبط و قبض به مهر جناب میرزا ابوالقاسم خان در دفتر جناب میرزامحمودخان مستوفی ضبط است. [سیاق]: نقد ۱۵۰ هزار و ۵۷۳ تومان و ۹۹۰۰ دینار؛ جنس: جیره ۸۹۵ خروار و ۴۱ من و ۱۷ سیر؛ علیق ۵۰۵ خروار و ۶۰ من؛ کاه هزار و ۱۱۵ خروار و ۷۰ من؛ سوی مطلق از بابت جنسی. سنه یونتئیل؛ جنس: جیره ۸۹۵ خروار و ۴۱ من و ۱۷ سیر؛ علیق ۵۰۵ خروار و ۶۰ من؛ کاه هزار و ۱۱۵ خروار و ۷۰ من؛ مقدار هشتصد و نود و پنج خروار و چهل و یک من و هفده سیر جیره و پانصد و پنج خروار و شست من علیق و یکهزار و یکصد و پانزده خروار و هفتاد من کاه به وزن تبریز است. [سیاق]

نصف] جنس: جیره ۴۴۷ خروار و ۷۰ من و ۲۸ سیر؛ علیق ۲۵۲ خروار و ۷۴ من؛ کاه ۵۵۵ خروار و ۸۵ من. تحریراً فی شهر رمضان المبارک سنه ۱۳۲۴.

[سند شماره ۱۱]

خانواری و جیره و علیق هذه السنه معتمد السلطان غلامرضا ولد جناب مستطاب اجل ناصر السلطنه برگشت از خرج و دستور العمل مملکت آذربایجان به قرار سنوات ماضیه: به وزن ۱۲۰۰ مثقال: غله، از بابت جیره و علیق خانواری: ۱۲۰ خروار؛ کاه، ۱۰۰ خروار؛ مقررماً سنه لوی ٹیل؛ [سیاق]: ۱۲۰ خروار غله و ۱۰۰ خروار کاه؛ مقدار یکصد و بیست خروار غله و یکصد خروار کاه به وزن هشت عباسی است. [سیاق نصف]: ۶۰ خروار غله و ۵۰ خروار کاه تحریراً فی شهر جمادی الثانی سنه ۱۳۲۲. [مُهر مربع با نشان شیر و خورشید]: محمدعلی شاه قاجار [علامت توشیح]

[سند شماره ۱۲]

خانواری هذه السنه لوی ٹیل جناب جلالت مآب اجل حاج ناصر السلطنه مطابق سنه ماضیه: گندم، ۶۹ خروار و ۲۵ من و ۳۰ سیر؛ جو، ۶۹ خروار و ۲۵ من و ۳۰ سیر؛ مقررماً سنه لوی ٹیل؛ گندم، ۶۹ خروار و ۲۵ من و ۳۰ سیر؛ جو، ۶۹ خروار و ۲۵ من و ۳۰ سیر؛ مقدار یکصد و سی و هشت خروار و پنجاه و یک من و بیست و یک سیر غله به وزن تبریز است. [سیاق نصف]: گندم، ۳۴ خروار و ۶۲ من و ۳۵ سیر؛ جو، ۳۴ خروار و ۶۲ من و ۳۵ سیر. تحریراً فی شهر شوال المعظم سنه ۱۳۲۲. [مُهر مربع با نشان شیر و خورشید]: محمدعلی شاه قاجار. [علامت توشیح]

[سند شماره ۱۳]

خانواری هذه السنه معتمدین السلطان ابراهیم خان و داوودخان برگشت از خرج دستور العمل مملکت آذربایجان به قرار سنوات ماضیه: گندم به وزن ۱۲۰۰ مثقال؛ مقررماً: ۳۰ خروار سنه لوی ٹیل؛ [سیاق]: ۳۰ خروار گندم؛ مقدار سی خروار گندم به وزن هشت عباسی است. [سیاق نصف]: ۱۵ خروار گندم تحریراً فی شهر جمادی الثانی سنه ۱۳۲۲. [مُهر مربع با نشان شیر و خورشید]: محمدعلی شاه قاجار. [علامت توشیح]

[سند شماره ۱۴]

خانواری هذه السنه معتمد السلطان میرزا عبدالحسینخان معاون الایاله مطابق سنه ماضیه:

گندم: ۲۰ خروار؛ مقررأ

سنه لوی ٹیل؛ [سیاق]: ۲۰ خروار گندم؛ مقدار بیست خروار گندم به وزن تبریز است. [سیاق نصف]: ۱۰ خروار گندم
تحریرأ فی شهر شعبان المعظم سنه ۱۳۲۲. [مهر مربع با نشان شیر و خورشید]: محمدعلی شاه قاجار.
[علامت توشیح]

[سند شماره ۱۵]

صرف تعمیر و اجرت قاب آینه و غیره عمارت مبارکه گلستان به توسط مقرب الخاقان آقا سید اسدالله نقاش، از قرار ابلاغ جناب جلالت مآب محقق السلطنه که نزد اعتماد حضور ضبط است: آینه‌های بزرگ و کوچک که در اطاق ایض است؛ پرده شترمرغ اندرون؛ قاب آینه که در اطاق شمس العماره است؛ مقررأ برده حضرت اسماعیل و یعقوب که در عمارت بادگیر است؛ تعمیر قاب ملائکه در عمارت گالری است از بابت خورده کاری؛ [سیاق]: ۱۰۰ تومان؛ المقرر
سنه اود ٹیل؛ [سیاق]: ۱۰۰ تومان؛ مبلغ یکصد تومان وجه رایج خزانه مبارکه است. [سیاق نصف]: ۵۰ تومان

جناب مستطاب مشیرالسلطنه وزیر خزانه و بیوتات برساند؛ تحریرأ فی شهر محرم الحرام سنه ۱۳۱۹؛
[مهر مربع با نشان شیر و خورشید]: مظفرالدین شاه قاجار
[علامت توشیح]

[سند شماره ۱۶]

صرف بنایی و اسباب لازمه و غیره طاحونه اقدسیه در هذه السنه به توسط عالیجاه نایب عبدالمجید از قرار بازدید ممهور مقرب الخاقان حاجی استاد حسن صنیع دیوان که نزد جناب مشیرالملک ضبط است:
[سیاق]: ۹۰ تومان و ۲۵۰۰ دینار [کسر از]: از بابت قیمت سنگ طاحونه که در سنه سیچقان ٹیل جزو برات صرف بنایی مسطور شده: ۳۵ تومان [تتمه]: ۵۵ تومان و ۲۵۰۰ دینار؛ مقررأ
سنه اود ٹیل؛ [سیاق]: ۵۵ تومان و ۲۵۰۰ دینار؛ مبلغ پنجاه و پنج تومان و دو هزار و پانصد دینار وجه نقد رایج است. [سیاق نصف]: ۲۷ تومان و ۶۲۵۰ دینار
جناب مستطاب مشیرالسلطنه وزیر خزانه و بیوتات برساند؛ تحریرأ فی شعبان المعظم سنه ۱۳۱۹؛ [مهر مربع با نشان شیر و خورشید]: مظفرالدین شاه قاجار. [علامت توشیح]

[سند شماره ۱۷]

صرف سوخت و مخارج کارخانه مبارکه الکتریسیته جمعی معتمدالسلطان یوسف خان مسیحی، رئیس کارخانه مزبور از بابت شهر شعبان المعظم موافق استمرار یک ماهه حسب المقطع: [سیاق]: ۱۱۲۹ تومان و

۲ هزار دینار؛ ذغال سنگ به جهت صرف سوخت ماشین به زور استاد و دو اسب؛ یک ماهه: ۲۱۰ خروار؛ فی ۵ تومان = ۱۰۰۵ تومان - روغن کرچک: ۱ خروار و ۲۰ من فی ۵۰۰ دینار = ۶۰ تومان؛ نطف [پیت]، فی ۲ هزار دینار = ۱۲ تومان؛ چوب سفید: ۲ خروار و ۴۰ من فی ۳ تومان = ۷ تومان مقررماً
سنه اودئیل؛ [سیاق]: ۱۱۲۹ تومان و ۲ هزار دینار؛ مبلغ یک هزار و یکصد و بیست و نه تومان و دو هزار دینار وجه رایج است؛ [سیاق نصف]: ۵۶۴ تومان و ۶ هزار دینار
جناب مستطاب مشیرالسلطنه وزیر خزانه و بیوتات برساند؛ تحریراً فی شهر شوال سنه ۱۳۱۹؛ [مهر مربع با نشان شیر و خورشید]: مظفرالدین شاه قاجار.

[سند شماره ۱۸]

صرف سوخت کارخانه مبارکه الکتریسیته جمعی معتمدالسلطان یوسف خان مسیحی رئیس کارخانه مزبور از بابت شهر ربیع‌الثانی موافق استمرار یک ماهه حسب المقطع:
[سیاق]: ۱۱۲۹ تومان و ۲ هزار دینار؛ ذغال سنگ به جهت صرف سوخت ماشین به زور استاد و دو اسب؛ یکماهه: ۲۱۰ خروار؛ فی ۵ تومان = ۱۰۰۵ تومان؛ روغن کرچک: ۱ خروار و ۲۰ من فی ۵۰۰ دینار = ۶۰ تومان؛ نطف [پیت]، فی ۲ هزار دینار = ۱۲ تومان؛ چوب سفید: ۲ خروار و ۴۰ من فی ۳ تومان = ۷ تومان و ۲ هزار دینار [کسر از]: روشن نشده از بابت تشریف فرمایی موبک همایونی به سفر قشم و غیره: ۲۵ روزه المقرر: ۹۴۱ تومان [تتمه]: ۵ روزه: ۱۸۷ تومان و ۲ هزار دینار. المقرر
سنه اودئیل؛ [سیاق]: ۱۸۷ تومان و ۲ هزار دینار؛ مبلغ یکصد و هشتاد و هفت تومان و دوهزار دینار وجه رایج است؛ [سیاق نصف]: ۹۴ تومان و ۳ هزار دینار
جناب مستطاب مشیرالسلطنه وزیر خزانه و بیوتات برساند؛ تحریراً فی شهر ربیع‌الثانی سنه ۱۳۱۹؛ [مهر مربع با نشان شیر و خورشید]: مظفرالدین شاه قاجار.

[سند شماره ۱۹]

هو؛ **طعمه سه** (۳) قلاده پلنگ مطابق سنه ماضیه [سیاق]: یکروزه: ۱ تومان و ۱۲۵۰ دینار؛ مقررماً: ۳۶۵ روزه: ۴۲۰ تومان و ۶۲۵۰ دینار. مقررماً
سنه اودئیل؛ ۴۲۰ تومان و ۶۲۵۰ دینار؛ مبلغ چهارصد و بیست تومان و شش هزار و دویست و پنجاه دینار رایج است. [سیاق نصف]: ۲۱۰ تومان و ۳۱۲۵ دینار
جناب مستطاب مشیرالسلطنه وزیر خزانه و بیوتات برساند. تحریراً فی شهر محرم‌الحرام سنه ۱۳۱۹. [مهر با نشان شیر و خورشید]: مظفرالدین شاه قاجار

[سند شماره ۲۰]

عوضی وجه استقراضی از مسیو کاستلی در آذربایجان که در طهران از بابت یکصد هزار تومان تقدیمی

جناب امین‌الملک اصلاً فرعاً پرداخت شده چون تقدیمی جناب امین‌الملک تماماً در کتابچه دستورالعمل تخاقوی نیل گمرک جمع شده [است]، لهذا محض سند خرج خزانه گمرک، برات به مهر آثار همایونی صادر می‌شود. [سیاق]: ۴۰ هزار و ۵۴۲ تومان؛ مقررأ
سنه تخاقوی نیل؛ [سیاق]: ۴۰ هزار و ۵۴۲ تومان مبلغ چهل هزار و پانصد و چهل و دو تومان وجه رایج خزانه است. [سیاق نصف]: ۲۰ هزار و ۲۷۱ تومان
جناب جلالت مآب معین‌الملک برساند. تحریرأ فی شهر رمضان المبارک سنه ۱۳۱۵. [مهر مربع با تصویر شیرو خورشید]: مظفرالدین شاه قاجار؛ [علامت توشیح]

[سند شماره ۲۱]

عوض حواله دیوان اعلی از بابت مواجب شش‌ماهه محلی فوج سربند [اراک] در وجه سربازان قلعه نو مرحوم یاور؛ [سیاق]: ۵۹ تومان؛ مقررأ
سنه یونیت نیل؛ [سیاق]: ۵۹ تومان؛ مبلغ پنجاه و نه (۹) تومان وجه رایج است. [سیاق]: ۲۹ تومان و پنج‌هزار دینار
عالیجاه نورچشمی شکرالله‌خان از بابت وجه تمسک مالیاتی خود برساند. تحریرأ فی شهر محرم‌الحرام ۱۳۰۰. [مهر بیضوی]: نصرالله الحسینی، ۱۲۸۹.

[سند شماره ۲۲]

عوض حواله سرکار بندگان آقای منجم‌باشی از بابت وجه قیمت به جهت مصارف قشون و صرف سوخت قراولان کشیک مبارک از قرار حواله دیوان اعلی که از دارالخلافه عالیجاه مقرب‌الخاقان آقا میرزا محمد، مستوفی گیلان قرض کرده و کارسازی نموده از بابت هذه السنه پیچی نیل؛ [سیاق]: ۸۰۲ تومان و ۸۰۰۰ دینار؛ سوی‌المطلق
سنه پیچی نیل؛ [سیاق]: ۸۰ تومان و ۵۰۰۰ دینار؛ مبلغ هشتاد تومان و پنج‌هزار دینار رایج تبریزی است. [سیاق نصف]: ۴۰ تومان و ۲۵۰۰ دینار
جماعت عالیجاه حاجی قاسم‌خان از بابت مالیات و مخارج دهات ملکی ابواب‌جمعی خود برساند [و] به خرج محسوب خواهد شد. تحریرأ فی شهر شعبان‌المعظم ۱۲۶۴. [سیاق]: ۱۰ تومان و ۶ هزار و ۵۰۰ دینار [نصف]: ۵ تومان و ۳ هزار و ۲۵۰ دینار
سوی متن مبلغ ده تومان و شش‌هزار و پانصد دینار از بابت مالیات و مخارج ملکی آقا قاسم‌خان است؛ فی شهر متن، ۱۲۶۴.
[مهر پشت سند]: عز من قنع و ذل من طمع؛ عبده محمدجعفر، ۱۲۴۴

[سند شماره ۲۳]

عوض حواله سرکار بندگان آقای منجم‌باشی از بابت قیمت شال به جهت مصارف صندوق خانه مبارکه و قیمت شال خلعات عیدی حکام گیلان و صرف بنایی عمارات بیلاقات شمیران به جهت سرکار اقدس همایون شهریاری - روحی‌فداه - به تاریخ شهر رجب:

[سیاق]: ۱۵۳۲ تومان: از بابت قیمت شال صندوق خانه و قیمت خلعت حکام، ۱۳۸۱ تومان؛ صرف بنایی عمارات بیلاق شمیران، ۲۵۰ تومان؛ سوی‌المطلق

سنه پیچی‌ئیل؛ [سیاق]: ۲۰ تومان و ۱۰۰۰ دینار؛ مبلغ بیست تومان و یک‌هزار دینار رایج تبریزی است.

[سیاق نصف]: ۱۰ تومان و ۵۰۰ دینار

عالیجاه میرزا غلامعلی از بابت مالیات و مخارج املاک عالیجاه حاجی قاسم‌خان ابواب جمعی خود برساند [و] به خرج محسوب خواهد شد. تحریراً فی شهر شعبان‌المعظم ۱۲۶۴. [مهر مربع]: (منقوش به تصویر فیل)؛ [مهر بیضوی پشت سند]: عز من قنع و ذل من طمع؛ عبده محمدجعفر، ۱۲۴۴.

[سند شماره ۲۴]

مستمری هذه السنه لوی‌ئیل اهالی ولایت گروس که از قرار قبوض دریافت داشته‌اند و مزبور در دفتر وظایف نزد جناب صدرالملک ضبط است، حال برات به مهر آثار مبارک جهت سند خرج آنجا شرف صدور می‌نماید:

[سیاق]: نقد ۲۹۶ تومان و ۱۲۲۶ دینار؛ جنس ۸۶ خروار و ۹۵ من [کسر از]: برات نقدی که جزو عمل صندوق مبارک مالیه صادر می‌شود: ۲۹۶ تومان و ۱۲۲۶ دینار [تتمه]: ۷۶ خروار و ۹۵ من مقررماً

سنه لوی‌ئیل؛ [سیاق]: ۷۶ خروار و ۹۵ من؛ مقدار هفتاد و شش خروار و نود پنج من جنس است؛ [سیاق نصف]: ۳۷ خروار و ۴۷ من و ۲۰ سیر

عالیجاه مقرب الخاقان نیرسلطان برساند؛ تحریراً فی شهر ربیع الثانی سنه ۱۳۲۲. [مهر مربع با تاج و نشان شیر و خورشید]: [علامت توشیح]

[سند شماره ۲۵]

مستمری هذه السنه سیچقان ئیل جنابان معارف انتسابان آقا محمدحین و میرزا محمدرضای [...] برقراری هذه السنه از محل‌های ضبطی دارالعباده یزد از قرار فرمان جهان مطاع همایونی چون در هذه السنه به خرج مسطور شده از قرار حکم در رکاب مبارک برات به مهر آثار همایونی صادر و در سنه آتیه اودئیل به خرج دستورالعمل منظور خواهد شد. [سیاق]: ۱۲۰ تومان بدون رسوم؛ مقررماً

سنه سیچقان ئیل؛ [سیاق]: ۱۲۰ تومان؛ مبلغ یک صد و بیست تومان نقد رایج دیوان اعلی است. [سیاق نصف]: ۶۰ تومان

جناب مستطاب مشیرالسلطنه وزیر خزانه و بیوتات برساند؛ تحریراً فی شهر ذی‌الحجه الحرام سنه ۱۳۱۸؛

[مهر مربع با نشان شیر و خورشید]: مظفرالدین شاه قاجار

[سند شماره ۲۶]

مقرری هذه السنة سيچقان ئيل عمه مكرمه معظمه عزت الدوله كه به موجب قبض از بابت وجوه گمرک دریافت نموده‌اند، برات به مهر مهر آثار جهت سند خرج صادر می‌شود: [سیاق]: ۱۲ هزار و ۸ تومان [کسر از]: خرج دارالخلافه منظور رسیده: ۴۳ تومان؛ از قرار سنه ماضیه ۳۳ تومان و ۲ هزار دینار هذه السنه بخرج منظور رسیده: ۱۰ تومان [تتمه]: ۱۱ هزار و ۹۶۴ تومان و ۸ هزار دینار؛ مقررماً سنه سيچقان ئيل؛ [سیاق]: ۱۱ هزار و ۹۶۴ تومان و ۸ هزار دینار؛ مبلغ یازده هزار و سیصد و شصت و چهار تومان و هشت هزار دینار است. [سیاق نصف]: ۵ هزار و ۹۸۲ تومان و ۴ هزار دینار؛ جناب مستطاب مشیرالسلطنه وزیر خزانه و بیوتات برساند. تحریراً فی شهر ذی القعدة الحرام سنه ۱۳۱۸؛ [مهر مربع با نشان شیر و خورشید]: مظفرالدین شاه قاجار.

[سند شماره ۲۷]

مقرری و تکلف سنه ماضیه یونت ئیل جناب حاج میرزا عبدالغفار و جناب آقا شیخ احمد پسر جناب مستطاب حاجی ملامحمدعلی رستم‌آبادی که به خرج دستورالعمل مملکت فارس مسطور شده و قبوض آنها موافق معمول، حاشیه و تمبر شده است؛ چون وجه قبوض مزبور را اداره صندوق فارس نپرداخته و به موجب حکم وزارت مالیه، خزانه مبارکه از قرار تومانی پنج هزار پرداخته است، لهذا برات جهت سند خرج محاسبه خزانه ابواب جمعی جناب جلالت‌مآب حاج ناصرالسلطنه صادر می‌شود و به خرج محاسبه یونت ئیل فارس مسطور نخواهد شد و قبوض مزبور در دفتر استیفای فارس ضبط است: [سیاق]: ۴۲۰ تومان: مقرری حاج میرزا عبدالغفار: ۱۲۰ تومان - تکلف جناب آقا شیخ احمد: ۳۰۰ تومان [کسر از]: از بابت تومانی پنج هزار که داده شده است: [تتمه]: ۲۱۰ تومان؛ مقررماً سنه قوی ئیل؛ [سیاق]: ۲۱۰ تومان؛ مبلغ دویست و ده تومان وجه رایج خزانه است. [سیاق نصف]: ۱۰۵ تومان؛ تحریراً فی شهر ذی القعدة الحرام سنه ۱۳۲۵.

[سند شماره ۲۸]

مواجب هذه السنه مقرب الخاقان محمولی خان، سرتیپ توپخانه مبارکه موافق کتابچه دستورالعمل سنه ماضیه بیلان ئیل و قبض مشارالیه که نزد معتمدالسلطان میرزا محمدخان لشکر نویس و وزیر ضبط است: [سیاق]: نقد از بابت مواجب ۳۸۰ تومان [کسر از] ۷۶ تومان [بابت] رسوم [تتمه]: ۳۰۴ تومان. جنس سیورسات ۴۷ خروار و ۱۸ من و ۸ سیر [کسر از] بعد از آمدن کتابچه هر ماه به خرج آمده باشد، داده می‌شود: ۷ خروار و ۸۲ من [تتمه]: ۳۹ خروار و ۳۶ من و ۸ سیر. جیره، ۱۴ خروار و ۱۶ من و ۸ سیر؛ علیق، ۲۵ خروار و ۲۰ من.

سنه یونتئیل؛ [سیاق]: ۱۵۰ تومان؛ مبلغ یکصدوپنجاه تومان وجه نقد رایج خزانه است. [سیاق نصف]: ۷۵ تومان.

عالی‌شأن محمدتقی خان سرهنگ از بابت مالیات قلعه حصار و کلک‌رود (?) برساند. تحریراً فی ۱۴ شهر ذی‌القعدة‌الحرام سنه ۱۳۱۱. [مُهر بیضوی]: العبد امیر، ۱۳۱۱؛ [یادداشت حاشیه]: تقی‌خان سرهنگ از بابت قلعه‌حصار و کلک‌رود.

[سند شماره ۲۹]

مواجب سنه ماضیه یونتئیل فاطمه خانم صبیبه مرحوم پاشاخان که قبض موافق معمول حاشیه و تمبر شده است؛ چون وجه قبض مزبور را اداره صندوق نپرداخته و به موجب حکم ادارات مالیه خزانه مبارکه از قرار تومانی پنج‌هزار پرداخته است، حال برات جهت سند خرج خزانه ابوابجمعی جناب جلالت‌مآب حاج ناصرالسلطنه صادر می‌شود و قبض مزبور در دفتر میرزا مصطفی خان مستوفی ضبط است: [سیاق]: ۱۰ تومان و ۶ هزار و ۶۶۶ دینار [کسر از]: از بابت تومانی پنج‌هزار که داده شده: ۵ تومان و ۳ هزار و ۳۳۳ دینار [تتمه]: ۵ تومان و ۳ هزار و ۳۳۳ دینار؛ مقررماً سنه قوی ئیل؛ [سیاق]: ۵ تومان و ۳ هزار و ۳۳۳ دینار؛ مبلغ پنج تومان و سه هزار و سیصد و سی و سه دینار وجه رایج است. [سیاق نصف]: ۲ تومان و ۶۶۶۶ دینار تحریراً فی شهر ذی‌القعدة‌الحرام سنه ۱۳۲۵

[سند شماره ۳۰]

مواجب هذه‌السنه صبیبه مرحوم فضلعلی خان امیرتومان از قرار سنه ماضیه: [سیاق]: ۵۰ تومان [کسر از]: ۱۰ تومان رسوم [دیوانی] [تتمه]: ۴۰ تومان؛ مقررماً سنه سیچقان‌ئیل؛ [سیاق]: ۴۰ تومان؛ مبلغ چهل تومان وجه رایج خزانه است. [سیاق نصف]: ۲۰ تومان جناب مستطاب مشیرالسلطنه وزیر خزانه و بیوتات برساند؛ تحریراً فی شهر صفر سنه ۱۳۱۸؛ [مُهر مربع با نشان شیر و خورشید]: مظفرالدین شاه

[سند شماره ۳۱]

مواجب هذه‌السنه پیچی‌ئیل مشهدی ابراهیم بیگ نایب سرایدارخانه مبارکه از قرار سنه ماضیه: [سیاق]: نقد ۵۰ تومان؛ جنس ۵ خروار [کسر از]: نقد ۱۵ تومان جنس: ۵ خروار؛ جزو برات سرایدارخانه مسطور است. [تتمه]: ۳۵ تومان؛ نقد از بابت مواجب: ۲۰ تومان. قیمت جنس خانواری: ۱۰ خروار فی ۱ تومان و ۵ هزار دینار؛ ۱۵ تومان؛ مقررماً سنه پیچی‌ئیل؛ [سیاق]: ۳۵ تومان؛ مبلغ سی و پنج تومان وجه رایج دیوان اعلی است. [سیاق نصف]:

۱۷ تومان و ۵ هزار دینار.

جناب اجل حاجی ناصرالسلطنه برساند. تحریراً فی شهر جمادی الثانی سنه ۱۳۲۶. [مُهر مربع با نشان شیر و خورشید]: محمدعلی شاه قاجار
[یادداشت حاشیه]: پرداخت شد؛ اداره محاسبات کل، از قرار تومانی پانزده شاهی خواهد رساند.

[سند شماره ۳۲]

وظیفه عالی جناب ملا محمدجعفر: نقد ۱۰ تومان؛ جنس، غله ۱۰ خروار [کسر از] نقد ۱ تومان و ۵ قران و جنس ۵۰ من. [باقی مانده]: نقد ۸ تومان و ۵ قران؛ جنس ۸ خروار و ۵۰ من؛ المقررحسب العمل، ۲۵ تومان و ۵ قران.

نقد ۸ تومان و ۵ قران؛ جنس ۸ خروار و ۵۰ من فی ۲ تومان المقرر ۱۷ تومان
سنه سیچقان ئیل؛ [سیاق]: ۲۵ تومان و ۵ قران؛ مبلغ بیست تومان و پنج هزار دینار تبریزی رایج خزانه عامره است. [سیاق نصف]: ۱۲ تومان و ۷۵۰۰ دینار.
عالی شأن، میرزا اسماعیل صاحب جمع مستمری رسانیده. تحریراً فی شهر جمادی الاول سنه ۱۲۵۹.

[سند شماره ۳۳]

الواصل به توسط کارگزاران حضرت مستطاب اجل اکرم آقای ناصرالملک - روحی فداه - از بابت مواجب هذه السنه کمترین بنده درگاه و میرزا هدایت اله اخوی بعد از وضع رسومات:
[سیاق]: ۱۲۰ تومان؛ مقرر: کمترین میرزا محمدتقی معتمد، ۸۰ تومان. میرزا هدایت اله، ۴۰ تومان
سنه اودئیل؛ [سیاق]: ۱۲۰ تومان؛ مبلغ یک صد و بیست تومان است. [سیاق نصف]: ۶۰ تومان.
بیاضی: فی ۲۶ شهر ربیع الثانی مطابق [سنه] ۱۳۱۹. [مُهر بیضوی]: معتمد، ۱۳۰۷.

[سند شماره ۳۴]

الواصل به توسط کارگزاران حضرت مستطاب اجل اکرم افخم بندگان آقای ناصرالملک حکمران ایالت کردستان - روحی فداه - از بابت مواجب هذه السنه کمترین بندگان درگاه والدان سلیمان بیگ مریوانی از قرار دستورالعمل دیوان همایون اعلی:

[سیاق]: ۴۰ تومان [کسر از]: رسوم دیوانی ۲ هزار دیناری: ۸ تومان
[تتمه]: ۳۲ تومان؛ مقرر: سلیمان بیگ، ۱۶ تومان. والدان، ۱۶ تومان؛ المقرر
سنه اودئیل؛ [سیاق]: ۳۲ تومان؛ مبلغ سی و دو تومان نقد رایج دارالخلافه است. [سیاق نصف]: ۱۶ تومان.

بیاضی؛ تحریراً فی شهر ربیع الثانی [سنه] ۱۳۱۹. [مُهر مربع]: سردار، ۱۳۱۲. [مُهر بیضوی]: محمد امین
[یادداشت حاشیه]: قبض ولدان سلیمان بیگ و کیل مریوان صحیح است. [مُهر]: ظفرالملک، ۱۳۱۱.

[سند شماره ۳۵]

الواصل به توسط عالی جناب سلاله الطیب آقا سید کاظم تاجر طهرانی، از بابت قیمت یک باب دکان بقالی که به موجب قباله به ایشان صلح شده [است]. [سیاق]: ۱۳۰ تومان؛ المقرر سنه تنگوزئیل؛ [سیاق]: ۱۳۰ تومان؛ مبلغ یکصد و سی تومان وجه رایج است. [سیاق نصف]: ۶۵ تومان. بیاضی؛ تحریراً فی شانزدهم (۱۶) شهر رجب المرجب سنه ۱۳۰۴. [مهر قطره‌ای]: عبده علی عسکر، ۱۲۸۴.

[سند شماره ۳۶]

الواصل به توسط جناب جلالت‌مآب عمده الاعزه و الاشراف حاجی سید محمد تاجر طهرانی - دامت اجلاله العالی - از بابت وجه اجاره سه (۳) باب حجره فوقانی و تحتانی واقع در تیمچه مرحوم امین‌الملک از بابت شهر ربیع‌الثانی مبلغ پانزده تومان واصل و عاید گردید. [سیاق]: ۱۵ تومان. المقرر سنه تنگوزئیل؛ [سیاق]: ۱۵ تومان؛ مبلغ پانزده تومان وجه نقد رایج است. [سیاق نصف]: هفت تومان و پنج‌هزار دینار. تحریراً فی شهر جمیدی‌الاولی سنه ۱۳۱۷. [مهر بیضی]: ... الدوله

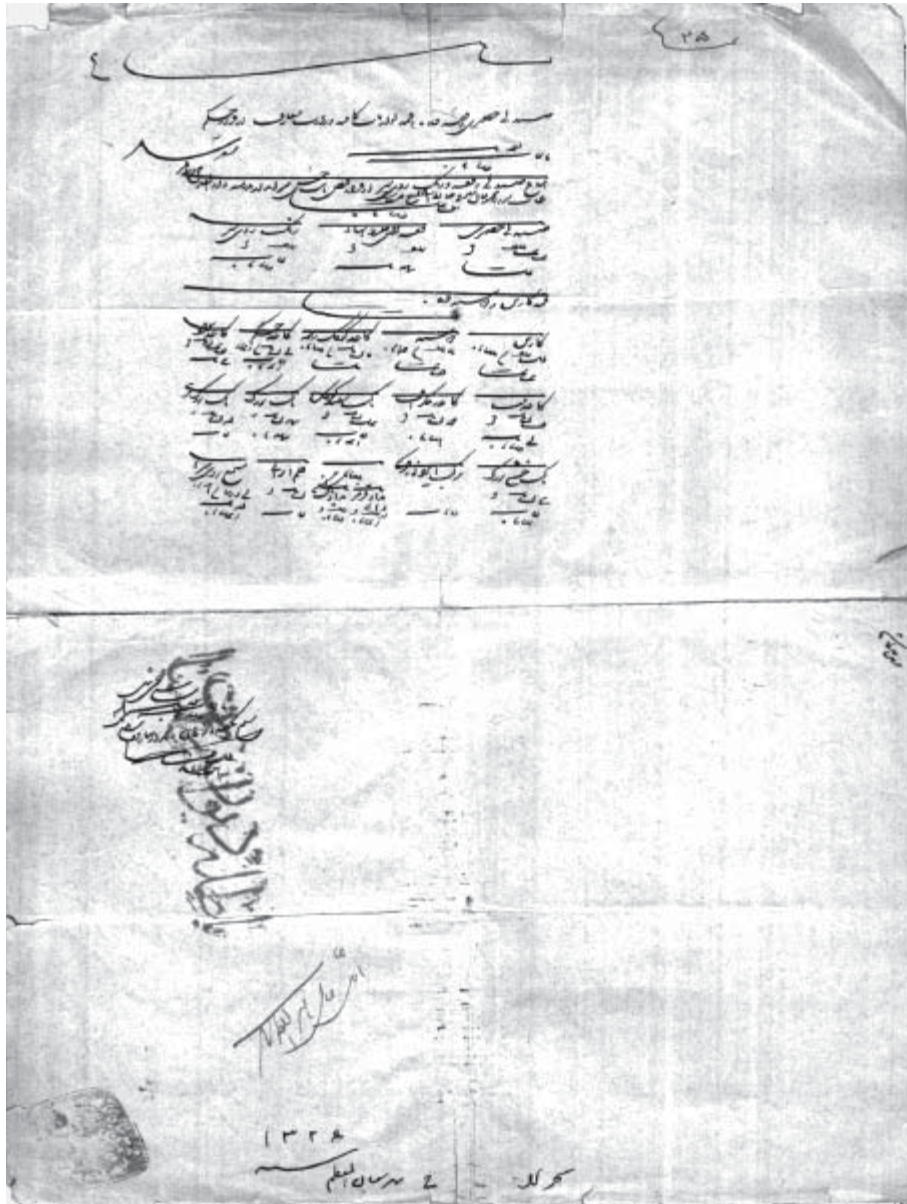
[سند شماره ۳۷]

طلب جناب فخرالحاج حاجی سید محمد صراف از بابت بقیه محاسبات بعد از دو سال تمام کارسازی شود؛ فی ششم (۶) شهر جمادی‌الثانی ۱۳۰۳. [سیاق]: ۱۰۰۰ تومان. [سیاق]: ۱۰۰۰ تومان؛ مبلغ یک‌هزار تومان رایج خزانه؛ [سیاق نصف]: ۵۰۰ تومان. فی شهر ۶ جمادی‌الثانی ۱۳۰۳. [مهر بیضی]: محمد، ۱۳۰۱.

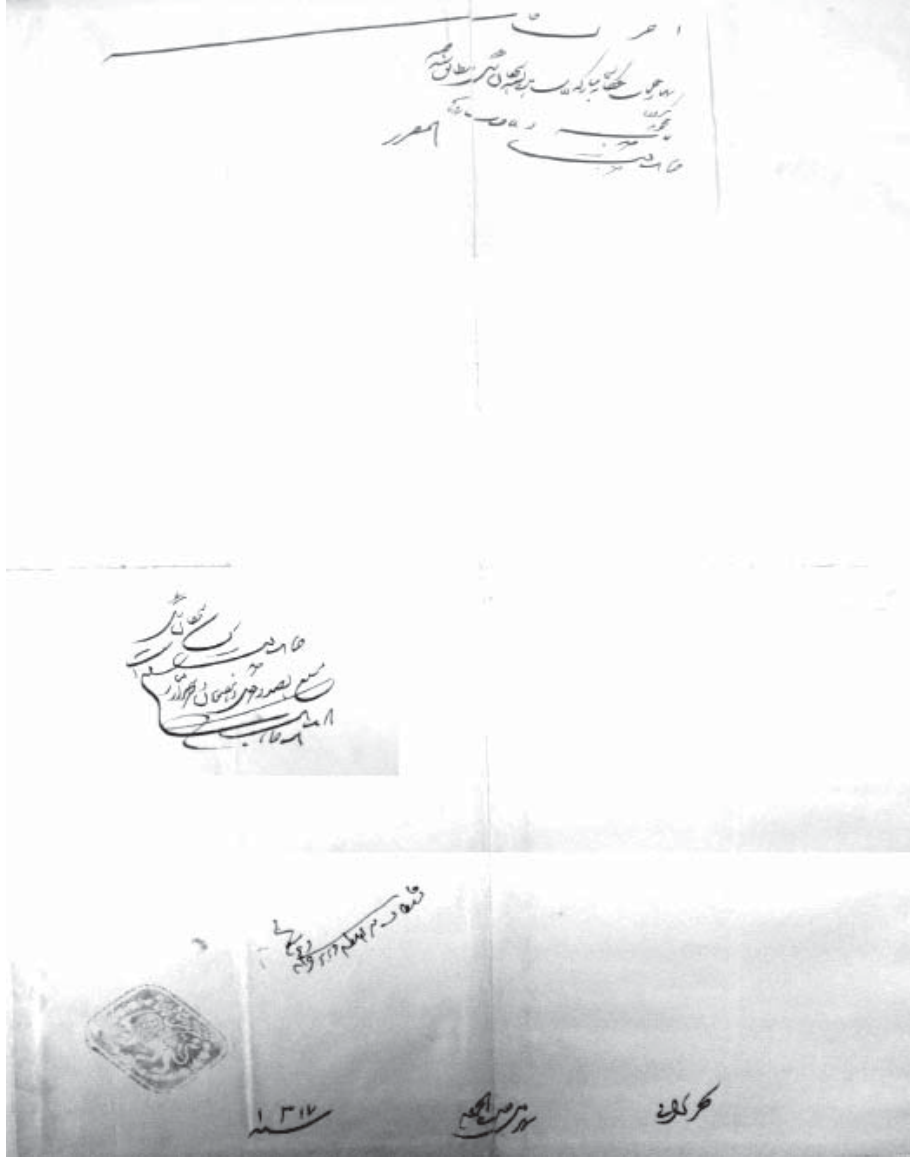
[سند شماره ۳۸]

طلب بانک تجارتی بین‌المللی مسکو از اینجانب نصیرخان فراشخولوت همایونی که انشاءالله تعالی بعد از چهل و پنج روز دیگر کارسازی نموده [و] همین نوشته را اخذ نمایم. [سیاق]: ۴ هزار و ۵۰۰ تومان؛ المقرر سنه تخاقوی‌ئیل؛ [سیاق]: ۴۵۰۰ تومان؛ مبلغ چهار هزار و پانصد هزار تومان وجه رایج است؛ [سیاق نصف]: ۲۲۵۰ تومان. تحریراً فی دهم شهر رجب‌المرجب ۱۳۱۵. [مهر مربع]: اذا جاء نصرالله [نوشته حاشیه]: مبلغ چهارهزار و پانصد تومان ([سیاق]: ۴۵۰۰ تومان) وجه رایج استقراضی مقرب‌الخاقان نصیرخان فراشخولوت همایونی قرض اینجانب است که رأس مدت کارسازی نمایم. تاریخ متن سنه ۱۳۱۵؛ [مهر بیضی]: ...

تصاویر اسناد

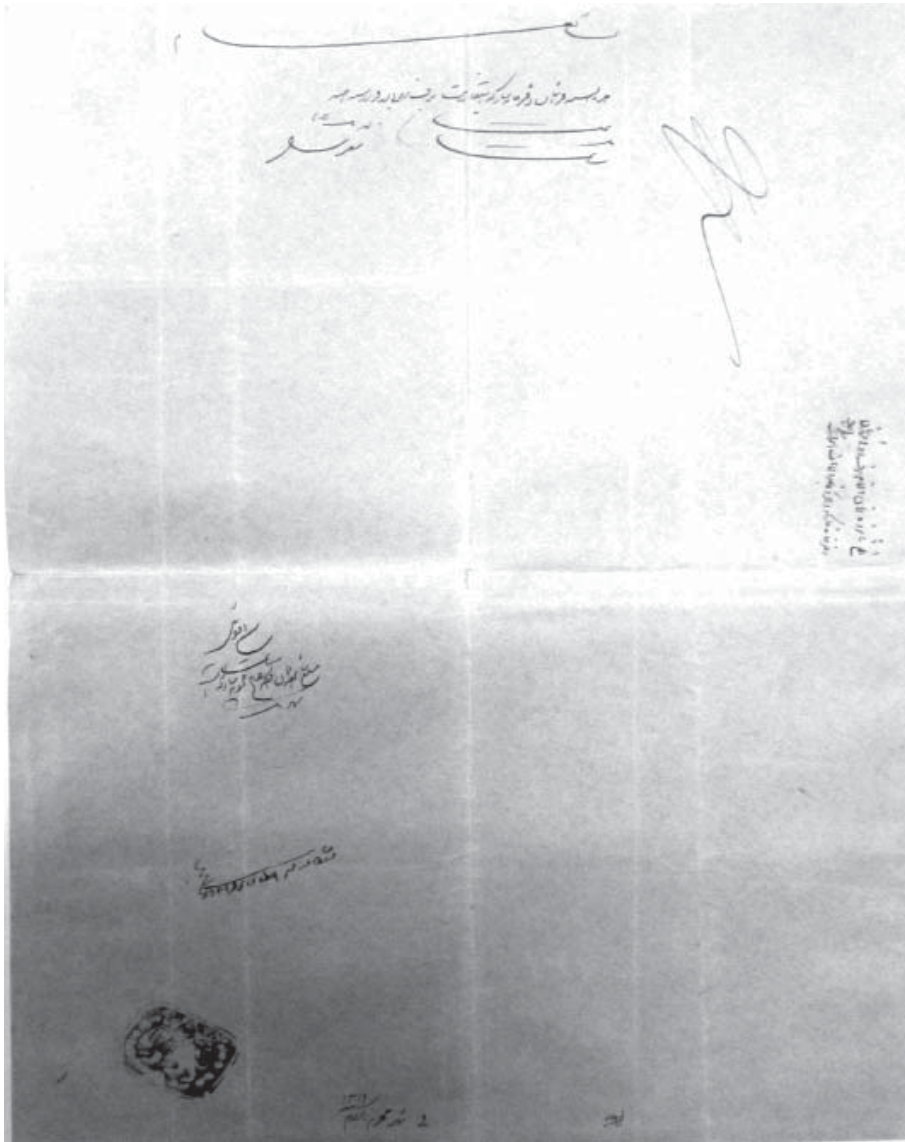

سند شماره ۱: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۲۵۴۰۴/۲۴۰

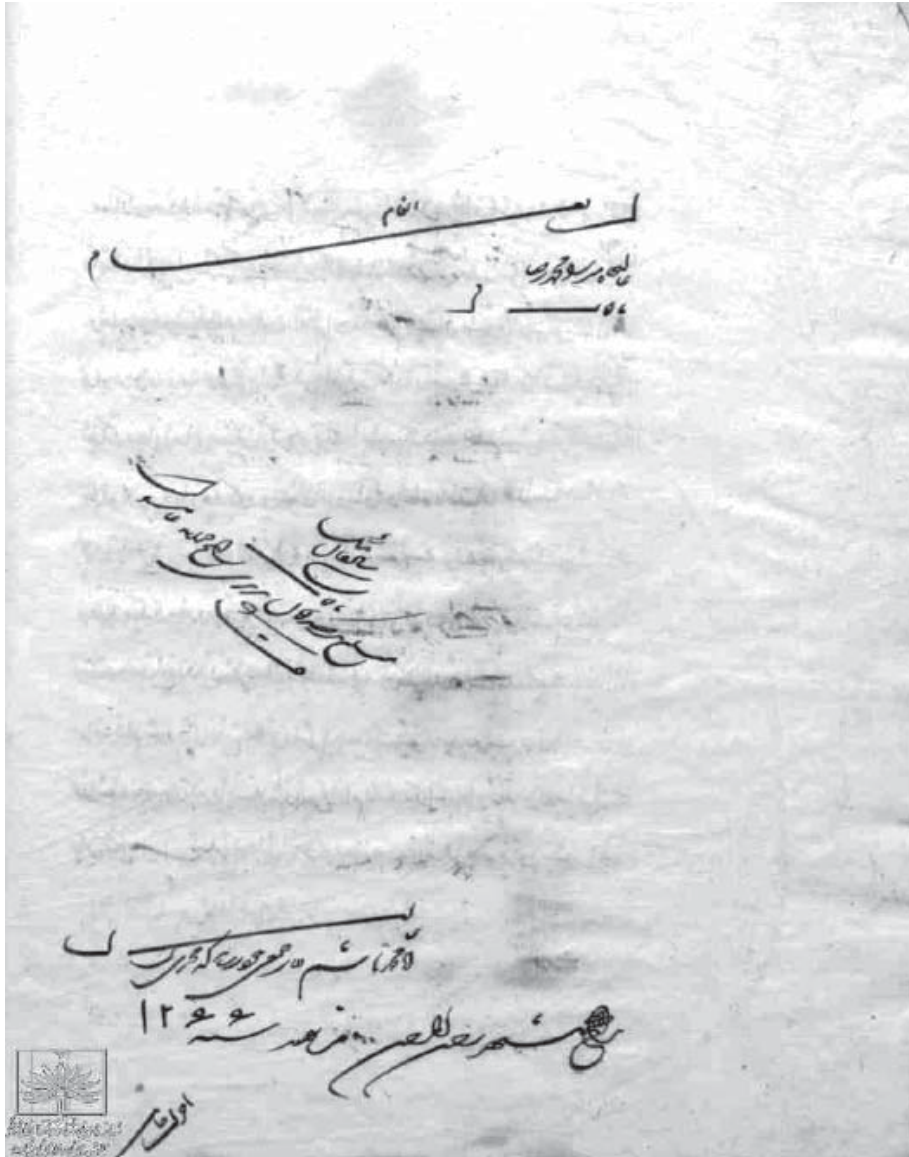

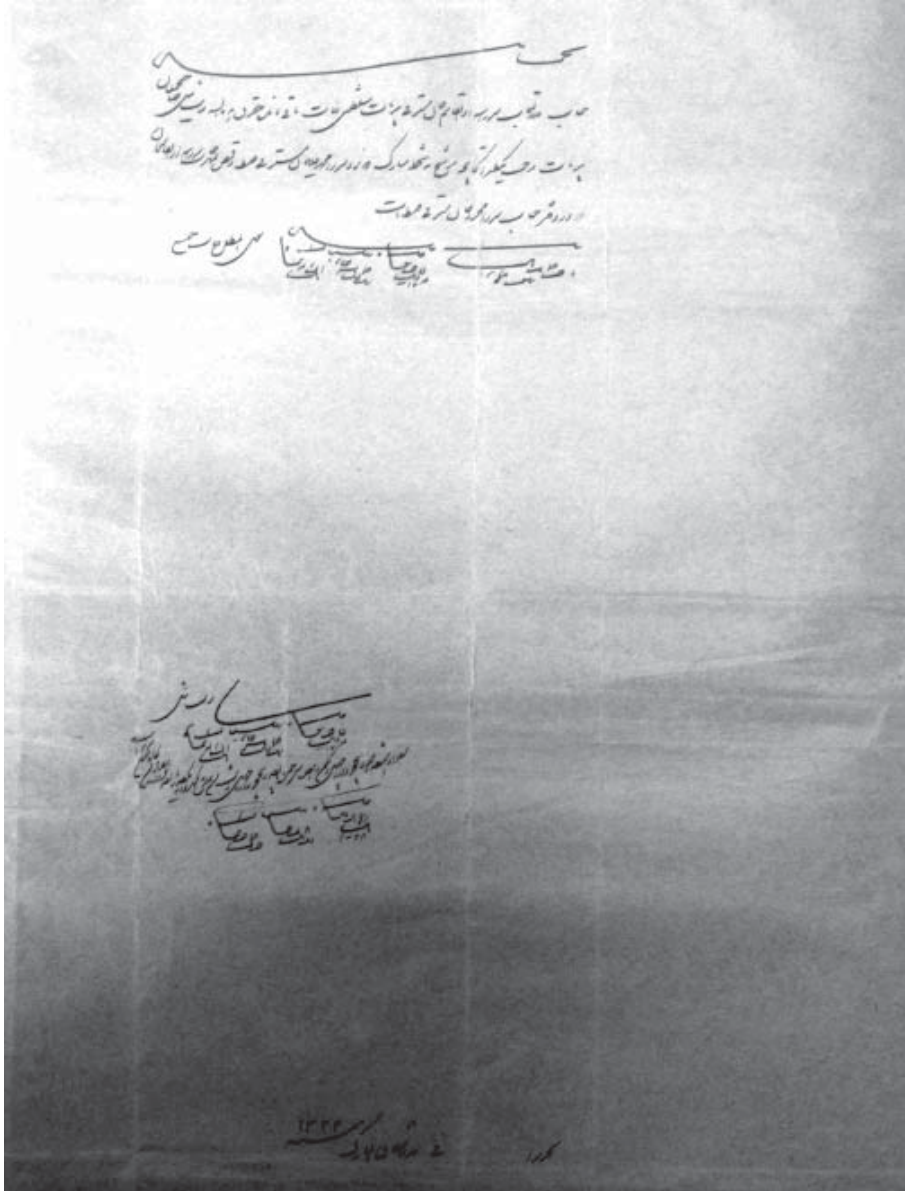
پیام بهارستان / ۲۵، س ۸، ش ۲۶ / پاییز و زمستان ۱۳۹۴

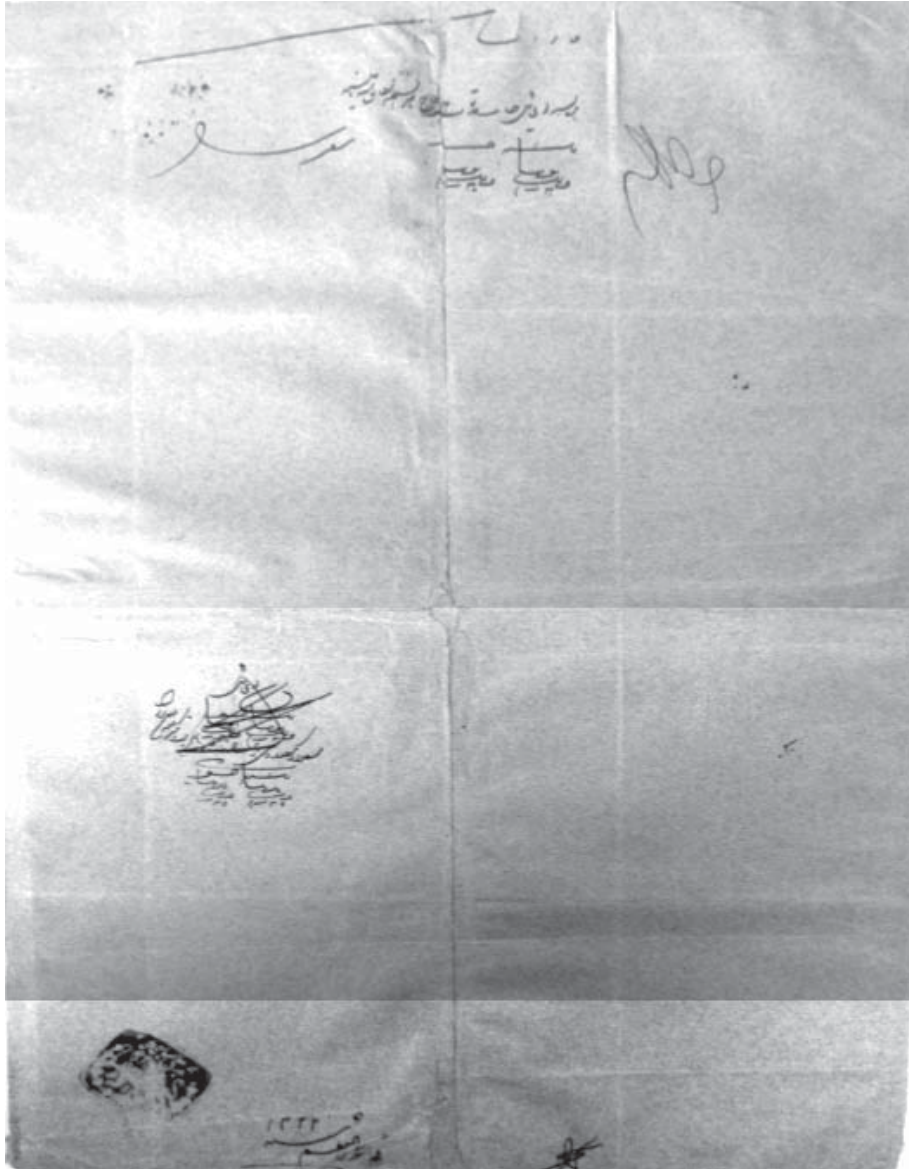
سند شماره ۵: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۲۰۳-۵۷

سند شماره ۷: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۲۰۳-۵۷

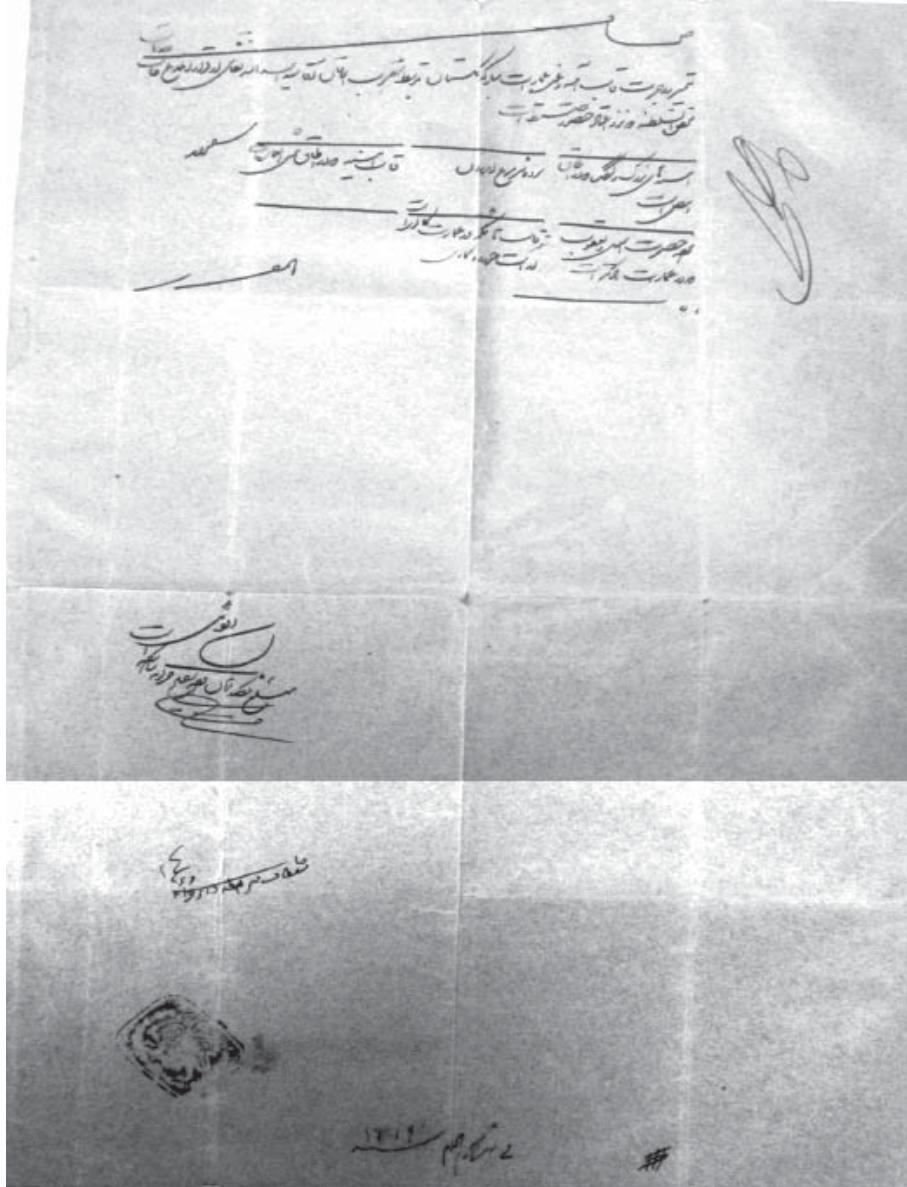

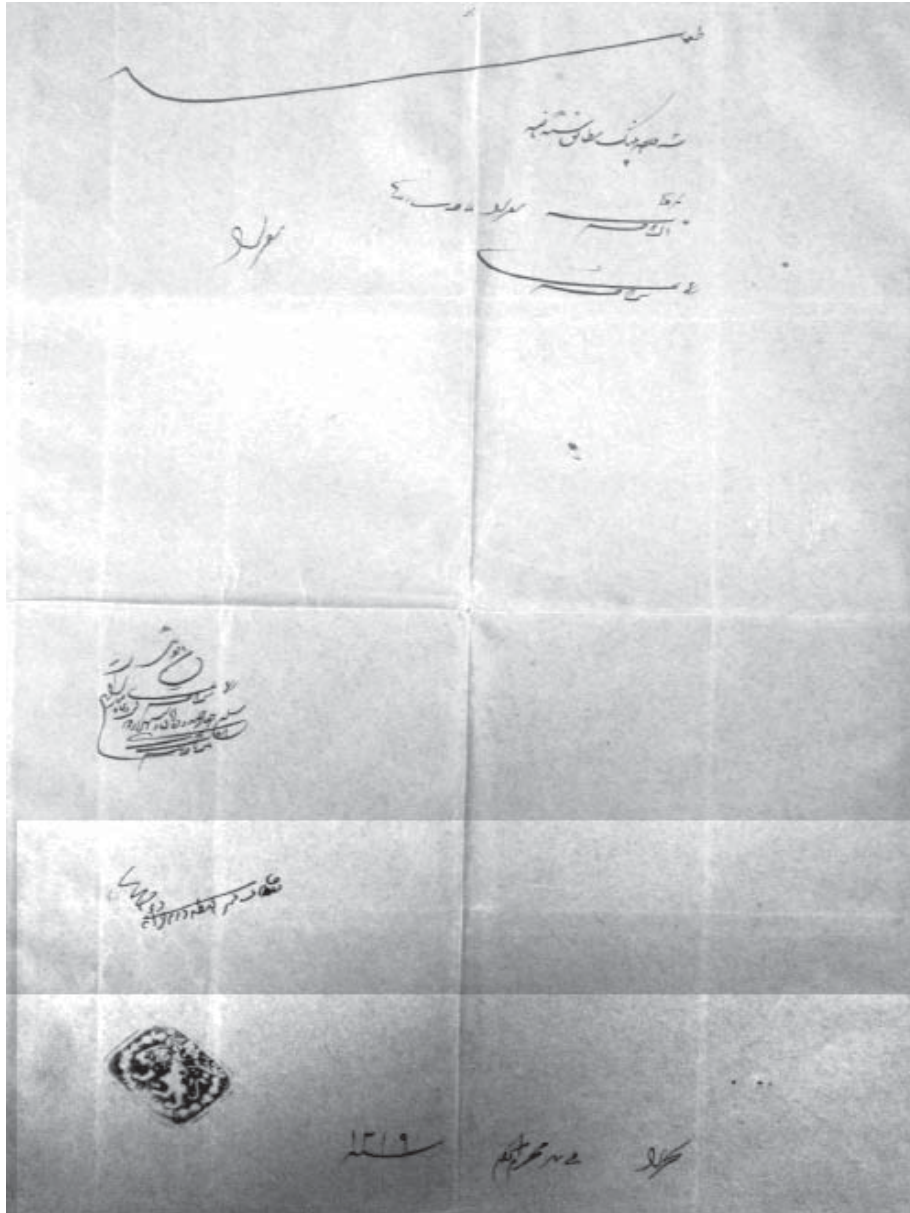

پیام بهارستان / ۲۵، س ۸، ش ۲۶ / پاییز و زمستان ۱۳۹۴

سند شماره ۱۴: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۲۰۳-۵۷

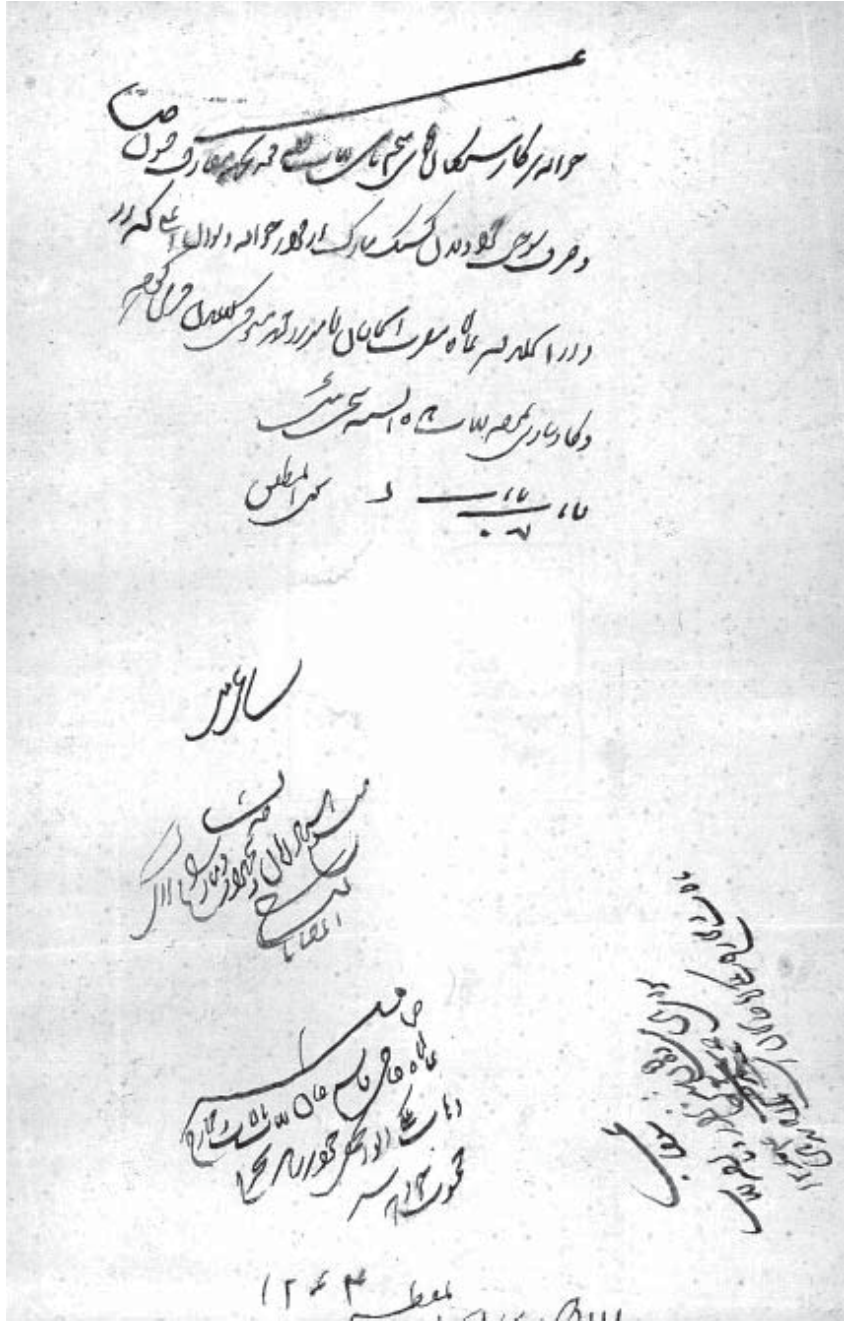

سند شماره ۱۵: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۲۰۳-۵۷

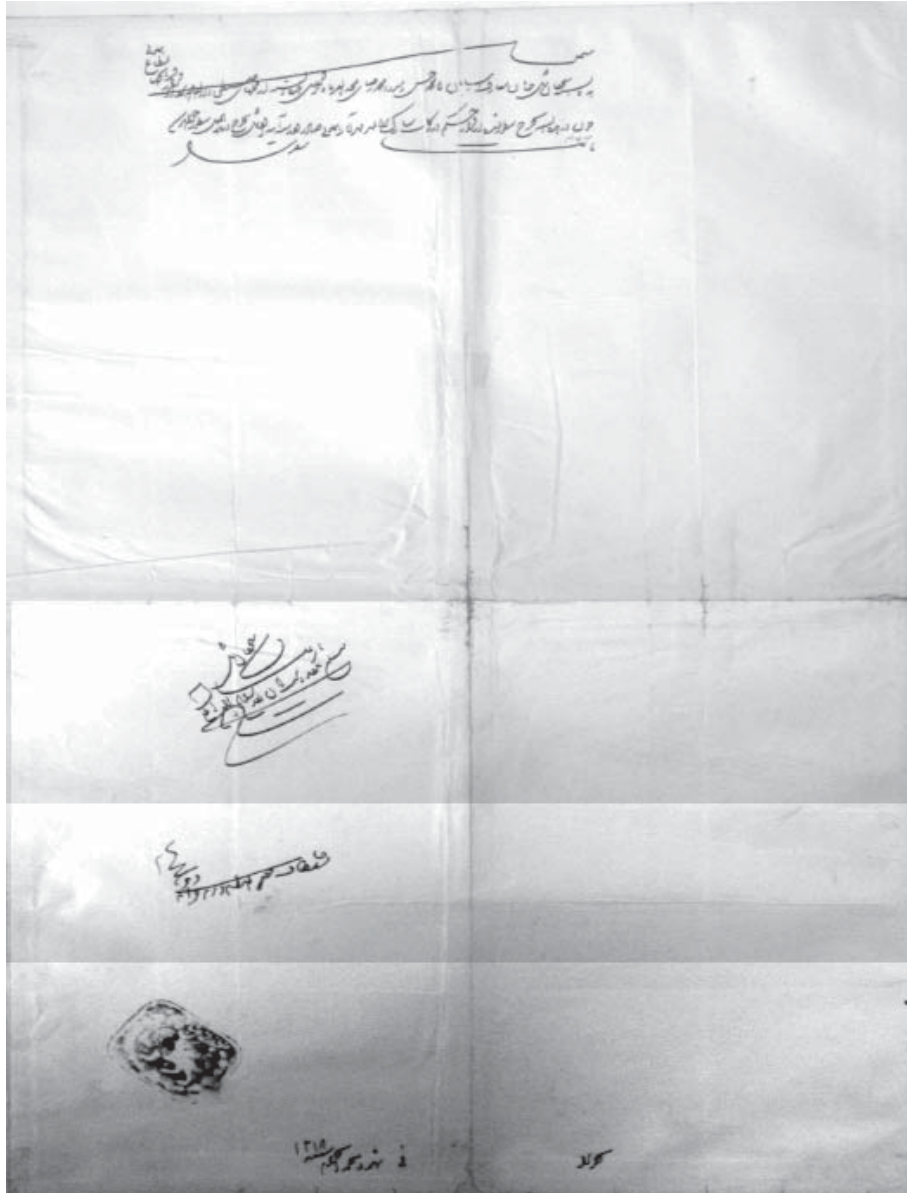

پیام بهارستان / ۲۵، س ۸، ش ۲۶ / پاییز و زمستان ۱۳۹۴

سند شماره ۱۹: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۲۰۳-۵۷

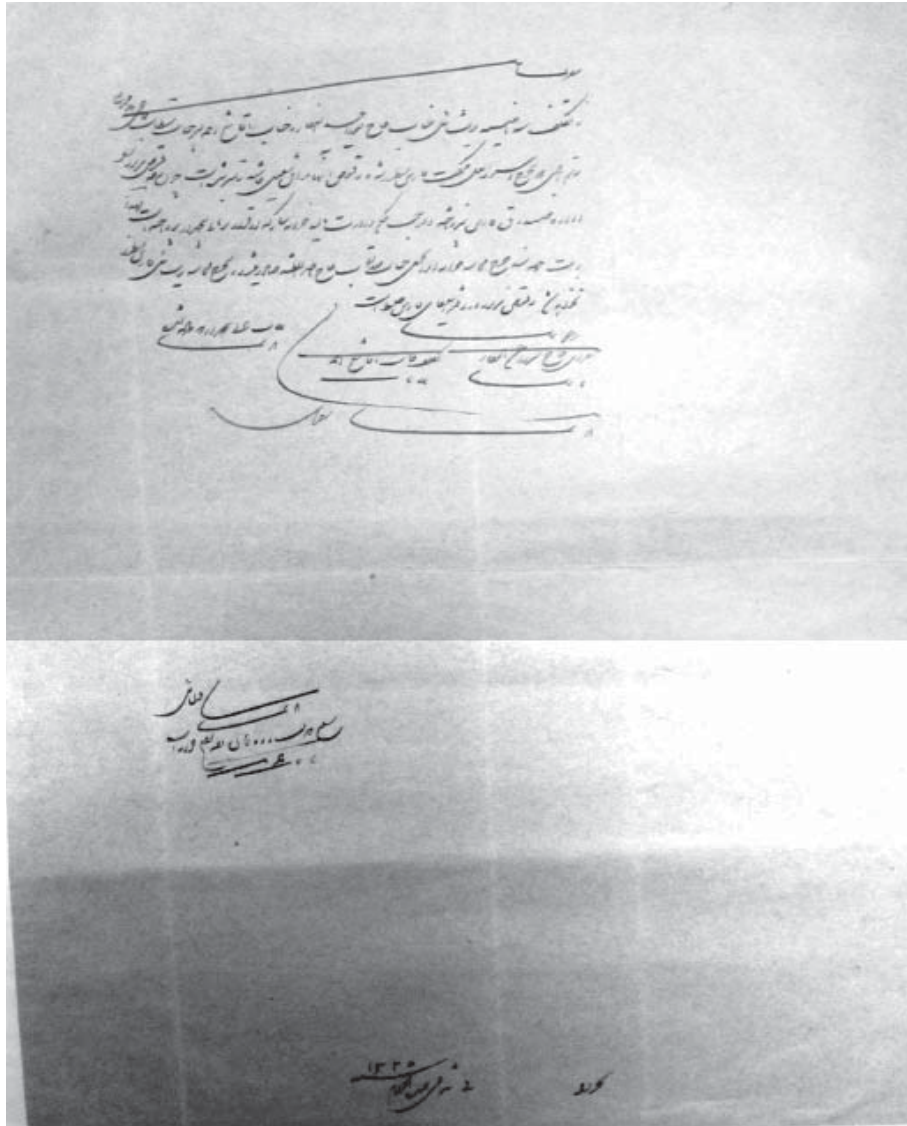

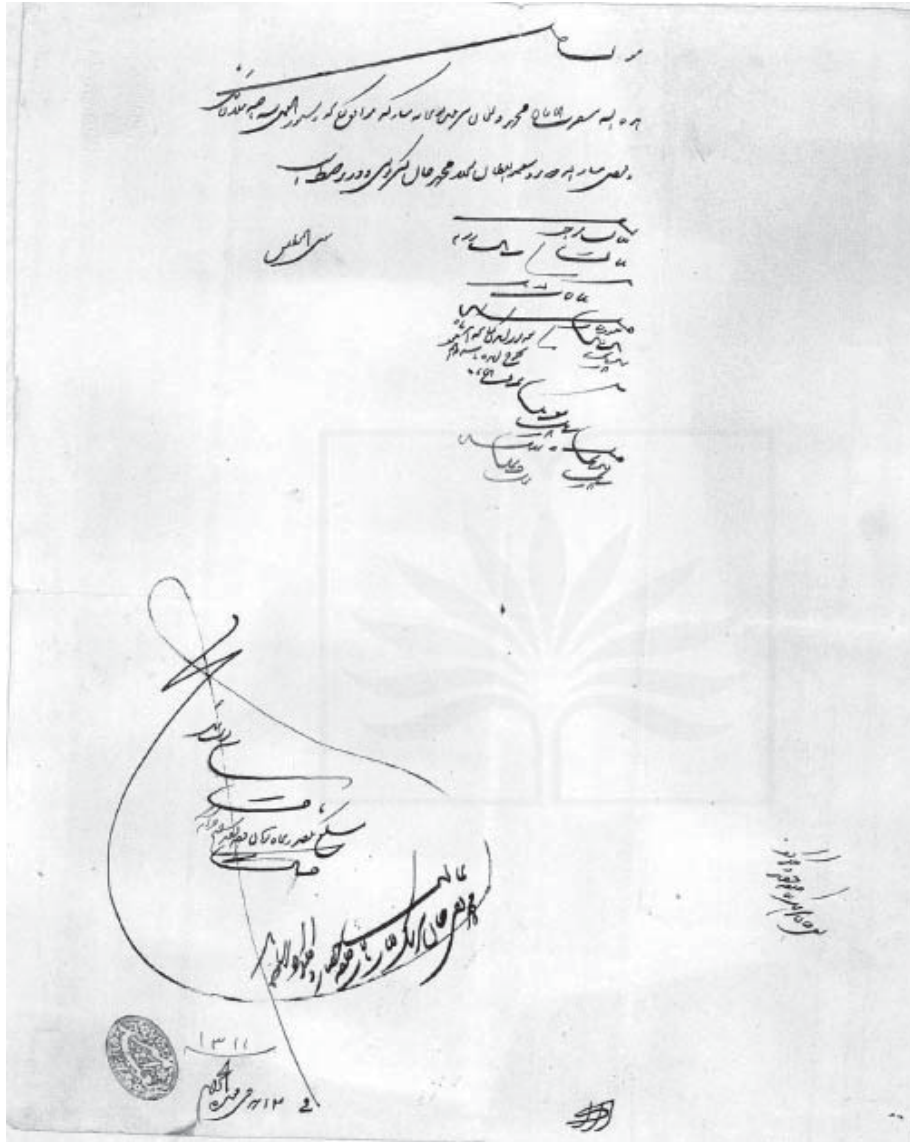
سند شماره ۲۲: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۲۹۶/۷۶۲۰

پیام بهارستان / ۲۵، س ۸، ش ۲۶ / پاییز و زمستان ۱۳۹۴

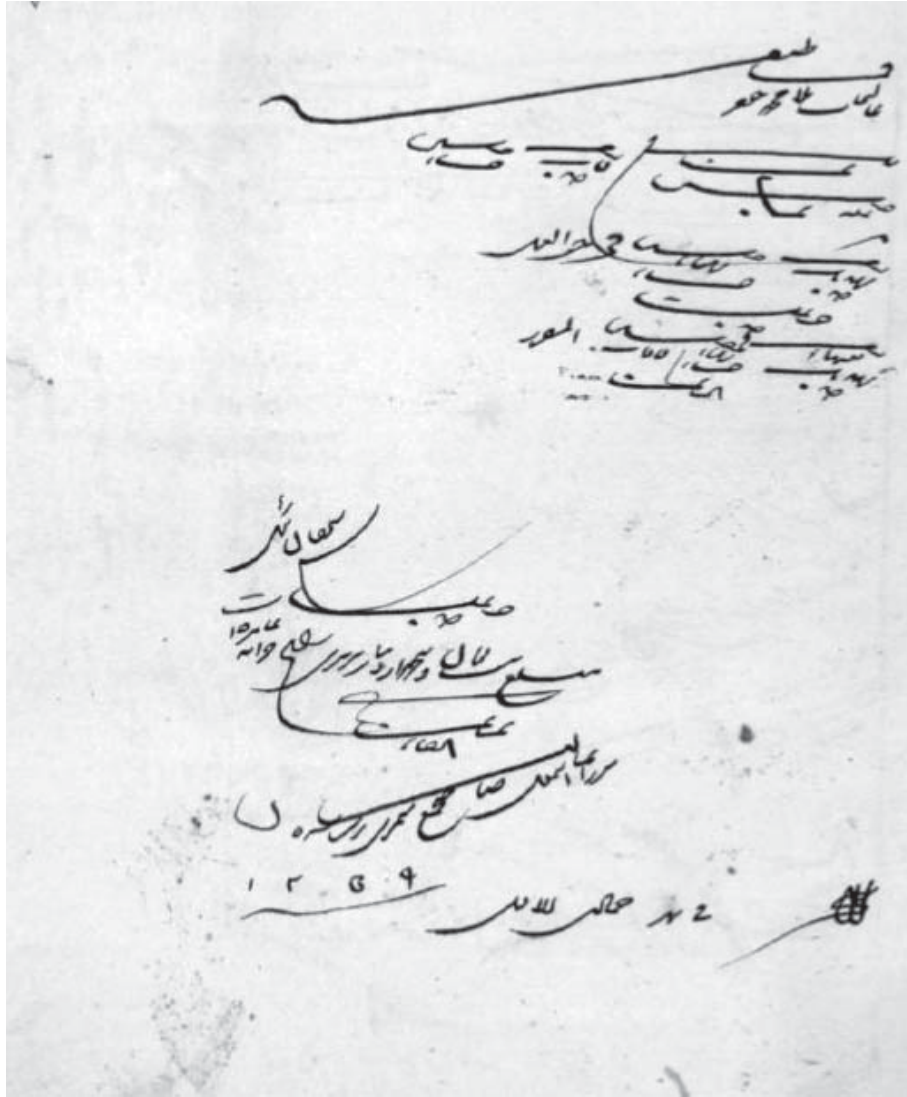
سند شماره ۲۵: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۲۰۳-۵۷

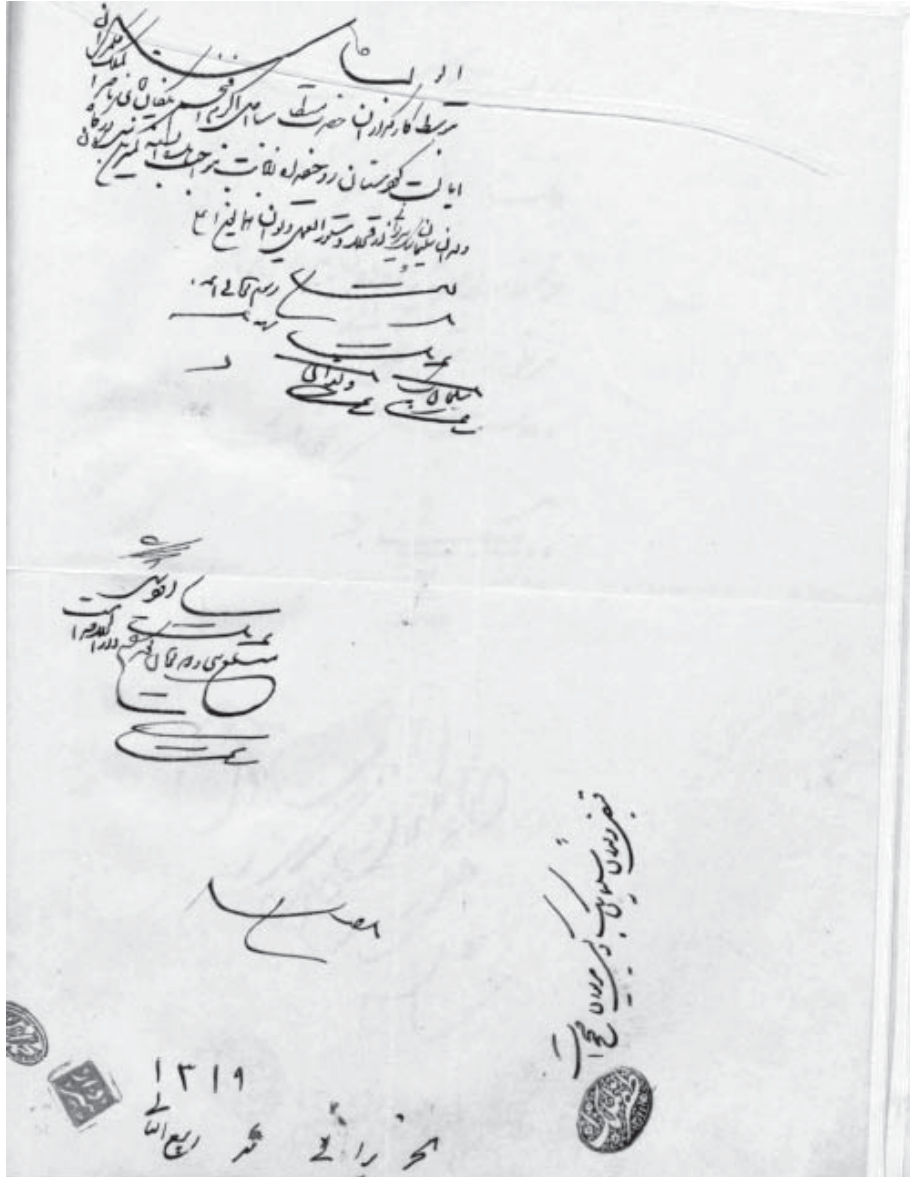

پیام بهارستان / ۲۵، س ۸، ش ۲۶ / پاییز و زمستان ۱۳۹۴

سند شماره ۲۸: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۳۴۳۲/۲۹۶

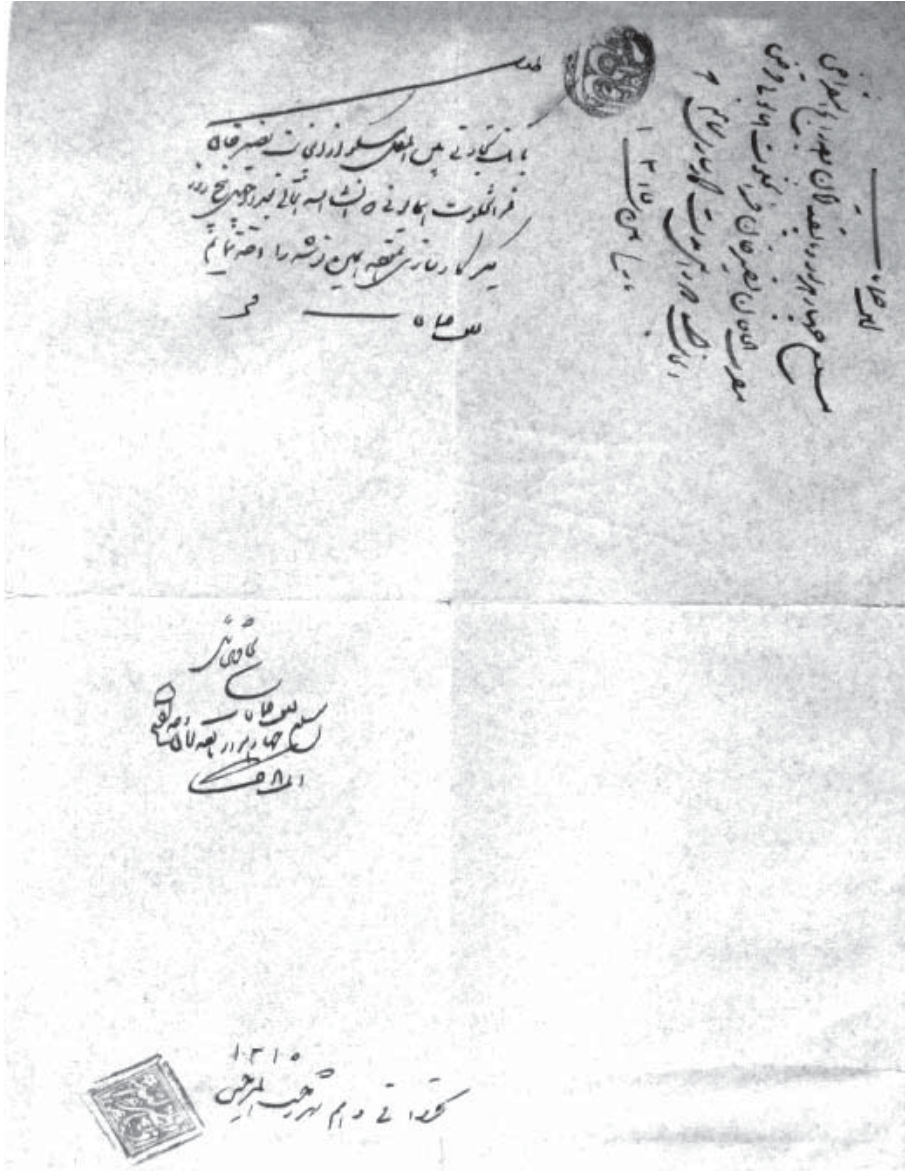

سند شماره ۳۲: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۶۱۳۸۶

پیام بهارستان / ۲۵، س ۸، ش ۲۶ / پاییز و زمستان ۱۳۹۴

سند شماره ۳۴: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۱۶۴-۵۷

سند شماره ۳۸: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۲۰۳-۵۷

منابع

۱. آدمیت، فریدون و هما ناطق، *افکار اجتماعی، سیاسی و اقتصادی در آثار منتشر نشده دوران قاجار*، تهران، انتشارات آگاه، ۱۳۵۶.
۲. بی‌نام، *احسن‌المراسلات*، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، نسخه خطی شماره ۲۲۶۴۲۹.
۳. انوری، حسن، *فرهنگ بزرگ انوری*، تهران، انتشارات سخن، ۱۳۸۱.
۴. *تاریخ شاهی*، به کوشش محمدابراهیم باستانی پاریزی، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۵.
۵. بی‌نام، *حساب سیاق*، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، شماره ثبت ۸۱۵۲۳۳.
۶. جمالزاده، سیدمحمدعلی، *گنج شایگان*، تهران، بنیاد موقوفات محمود افشار، ۱۳۷۶.
۷. *دستورالعمل کردستان توسط ناصرالملک*، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، نسخه خطی شماره ۱۶۴-۵۷.
۸. دهخدا، علی‌اکبر، *لغت‌نامه دهخدا*، جلد ۱۱، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
۹. راوندی، مرتضی، *تاریخ اجتماعی ایران*، تهران، انتشارات نگاه، ج ۱، ۱۳۷۸.
۱۰. سپهر، عبدالحسین خان، *مرآت الوقایع مظفری*، به کوشش عبدالحسین نوایی، تهران، میراث مکتوب، ۱۳۸۶.
۱۱. شهشهانی حسینی اصفهانی، عبدالوهاب، *بحرالجوهر فی علم الدفاتر*، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، نسخه خطی شماره ۶۱۳۸۶.
۱۲. شهید ثانی، *شرح لمعه دمشقیه*، ترجمه عباس زراعت، تهران، موسسه فرهنگی هنری دانش‌پذیر، ۱۳۸۸.
۱۳. شیخ نوری، محمدمیر، *فراز و فرود اصلاحات در عصر امیرکبیر*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۶.
۱۴. صفی‌نژاد، جواد، *کوششی در آموزش خط سیاق*، تهران، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۱۳۸۷.
۱۵. صورت قبوض، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، نسخه خطی شماره ۲۰۳-۵۷.
۱۶. عبدلی آشتیانی، اسدالله، «نامه‌های تجاری آشتیان»، *پیام بهارستان*، شماره ۱۴، ۱۳۹۰، صص ۱۴۳۸-۱۴۸۷.
۱۷. فروغ اصفهانی، محمدمهدی، *فروغستان*، به کوشش ایرج افشار، تهران، مرکز نشر میراث مکتوب، ۱۳۷۸.
۱۸. قائم‌مقامی، جهانگیر، *مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی*، تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۰.
۱۹. قهرمان، امین لشکر، *روزنامه خاطرات امین لشکر*، تهران، نشر اساطیر، ۱۳۷۸.

۲۰. کاشانی، محمداکرم، *قوانین‌السیاق*، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، شماره ۱۰۱ ب- ادبیات / ۵۰۲۴.
۲۱. مبصرالسلطنه، میرزا حسین خان، *مراسلات طهران*، به کوشش منصوره اتحادیه و سعید میرمحمدصادق، تهران، نشر کتاب سیامک، ۱۳۸۴.
۲۲. مستوفی، عبدالله، *شرح زندگانی من (تاریخ اجتماعی دوران قاجار)*، ج ۱ و ۲، تهران، انتشارات زوار، ۱۳۸۴.
۲۳. *منشآت سلیمانی*، به کوشش رسول جعفریان، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۸.
۲۴. موسوی بجنوردی، کاظم، *دایره‌المعارف بزرگ اسلامی*، تهران، انتشارات دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۱.
۲۵. نخجوانی، هندوشاه، *دستورالکاتب فی تعیین المراتب*، به کوشش عبدالکریم علی اوغلو علی زاده، ج ۱، فرهنگستان علوم جمهوری سوسیالیستی آذربایجان، ۱۹۷۸.
۲۶. نوایی، عبدالحسین، *نادر و بازماندگانش*، تهران، انتشارات زرین، ۱۳۶۸.
۲۷. نیشابوری، ظهیرالدین، *سلجوقنامه*، تهران، انتشارات خاور، ۱۳۳۲.
۲۸. یکتایی، مجید، *تاریخ دارایی ایران و گمرکات و انحصارات*، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات پیروز، ۱۳۴۰.